Стара Україна
Часопис історії і культури

1925 ЛЬВІВ XI—XII

ЗМІСТ.

ДМИТРО БОРТНЯНСЬКИЙ. В соті роковини смерти (з портретом).
I. Життя і діяльність.
II. Бібліографія творів і критичних оглядів та заміток про життя і творчість Бортнянського.
Написав Др. Ст. Людкевич . . 184

ЛАВРІВСЬКА ПОЛІХРОМІЯ (з 4 знимками).
Написав М. Голубець 187

УКРАЇНСЬКІ МОГИЛИ У ВІДНІ.
Написав Др. Ів. Німчук 192

ҐРАФІКА УКРАЇНСЬКИХ ГРОШОВИХ ЗНАКІВ.
Написав М. Обідний 198

MISCELLANEA.
I. Orlikiana.
1) Орлики й Герцики (ґенеальоґічна замітка) Подав І. Борщак 200
2) Лист П. Орлика до анґлійського короля з 20. XII. 1720 р.
Подав В. Кордт 201
3) Що читав молодий Гр. Орлик?
Подав І. Борщак 202
II. До історії української декорації і різьби.
1) Божий Ґріб і Вертеп у Львові в XVII—XVIII вв.
2) Українські деревяні хрести XVII ст. Подав Ів. Крипякевич . 202

ХРОНІКА.
I. Українські Музеї 204
II. Varia 206

БІБЛІОҐРАФІЯ.
I. Оцінки і звіти 207
II. Нові книжки 213

Заява Управи Бібліотеки Наук. Т-ва ім. Шевченка в справі знищених у 1914 1915 рр. матеріялів Етноґрафічної Комісії та переписки секретаря Н. Т. ім. Ш. 213

Зміст „Старої України“ за 1925 р. 214

elib.nplu.org

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ.

Просимо негайно вирівнати залеглу за 1925 р. передплату. Після 1 січня 1926 р. ціна буде піднесена і буде обовязувати всіх, що ще не вирівнали рахунків за минулий рік.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

НОВІ ВИДАННЯ.

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

ТОМ CXXXVI—CXXXVII.

ПРАЦІ ФІЛЬОЛЬОГІЧНОЇ СЕКЦІЇ під редакцією

КИРИЛА СТУДИНСЬКОГО

ЛЬВІВ, 1925.

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКИЙ АРХИВ.

Видає Історично-фільософічна Секція Наукового Товариства ім. Шевченка. Т. XI. Матеріяли до історії української пісні і віоші. Тексти й замітки. Видає Михайло Возняк. Ч. III. У Львові, 1925.

ЗБІРНИК ПРАВНИЧОЇ КОМІСІЇ

при Історично-фільософічній секції Наукового Т-ва ім. Шевченка. В. I. Під редакцією Дра В. Верґановського. Львів, 1925.

ЗБІРНИК ФІЗІОҐРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ

Випуск I. — Під редакцією Проф. Миколи Мельника. Видає Математично-природописно-лікарська Секція Наукового Товариства ім. Шевченка. У Львові, 1925.

ВІД СІЧНЯ 1924 р. ВИХОДИТЬ У ЛЬВОВІ МІСЯЧНИК

СТАРА УКРАЇНА

ЧАСОПИС ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ

ПІД РЕДАКЦІЄЮ ІВ. КРЕВЕЦЬКОГО

ВИДАЄ

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

(БІБЛІОТЕКА І МУЗЕЙ).

В 1924/25 рр. в „Ст. Україні“ взяли участь: Д. Андрієвський, Б. Барвінський, Ол. Барвінський, П. Богацький, Ів. Борщак, Еп. Й. Боцян, Ів. Брик, М. Возняк, Гр. Галабурда, В. Гнатюк, М. Голубець, Я. Гординський, В. Дорошенко, Д. Дорошенко, М. Дужий, П. Зайцев, В. Залозецький, В. Заїкин, Ів. Зілинський, Ів. Калинович, В. Карпович, М. Кордуба, В. Кордт, Ів. Кревецький, Ів. Крипякевич, В. Липинський, Ст. Людкевич, Ів. Німчук, Ів. Огієнко, В. Пещанський, Ю. Полянський, О. Попович, Ів. Раковський, Ів. Свєнціцький, В. Січинський, М. Струтинський, К. Студинський, Ст. Томашівський. П. Холодний, Ст. Чарнецький, Ів. Шендрик. — Крім того друкувалися непубліковані праці: Ол. Кониського та Ів. Франка.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ: на цілий рік в краю 10 зол.; на ½ року 5 зол.; за границею (в Европі) 11 зол.; в Америці 2 доляри (слати в реджістрованих листах). Ціна одного числа 1 зол.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ

„СТАРА УКРАЇНА“, ЛЬВІВ, ЧАРНЕЦЬКОГО 24.

elib.nplu.org

СТАРА УКРАЇНА

Часопис історії і культури

1925 ЛЬВІВ XI—XII

В СОТІ РОКОВИНИ СМЕРТИ

1825 1925

ДМИТРО БОРТНЯНСЬКИЙ
ВЕЛИКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ КОМПОЗИТОР
1751—1825.

ДМИТРО БОРТНЯНСЬКИЙ.

В СОТІ РОКОВИНИ ЙОГО СМЕРТИ.

Написав Др. СТ. ЛЮДКЕВИЧ.

ЖЕ ніхто нині не може заперечити сеї незвичайно важної і великої ролі, яку Україна відіграла в початках культурного розвою Московщини — коштом власної культури. Отсей культурно історичний процес, що почався уже в XVII. ст., дійшов до кульмінаційної точки за Петра В., Єлисавети і Катерини II. Ся мандрівка еліти української інтелігенції до Москви, головнож до Петербурга, де молоді надійні талани здобували симпатії двірських кругів, стала за часів Катерини майже пословицею. Між масою „культуртрегерів“ на всіх ділянках життя не бракувало очевидно й музиків, музикантів і співаків. В тім часі столичні церковні і „придворні“ хори рекрутувалися майже виключно з „юга Росії“. Українські співаки і дірігенти вважалися (побіч захожих Італійців) — найкращими і їх всюди пошукували.

В тім саме часі, около половини XVIII. ст., помандрували в транспорті „набора певчих“ до Петербурга два молоді хлопці із Глухова: М. Березовський — перший „руський“ духовний композитор („предтеча“ Бортнянського) і Дмитро Бортнянський — „руський Палєстріна“, великий реформатор церковного співу в Росії.

Дата уродження Бортнянського (рік 1751) здається бути певна, натомість місце уродження його (як і Березовського) — Глухів в Чернигівській губернії — подається тільки на тій основі, що їх обох відправлено до Петербурга з глухівської співочої школи, де вони з початку вчилися. Також дата приїзду Бортнянського до Петербурга, час його побуту в придворній капелі і науки музики в італійського маестра Галюппі, а відтак також дата виїзду його на студії до Італії і час побуту його в Італії (у Венеції, Больонії, Римі і Неаполі) досі не є точно устаделені. Певним є тільки те, що Бортнянський більш-меньш між роками 1762—1768 учився музики у маестра Галюппі в Петербурзі та виступав хлопцем в жіночих ролях в опері, а відтак в якийсь час після повороту Галюппі до Італії в р. 1768 — післано Бортнянського на студії до нього до Венеції. Звідси переїхав він до Больонії, до музика Padre Мартіні, відтак був також в Неаполі і Римі.

Уже в Петербурзі Бортнянський став пробувати своїх сил як компоніст (тут зачав мабуть писати свою оперу „Алкид“, виставлену пізнійше у Венеції), а в Італії виступив уже із 3 ма операми („Alcide“, „Quinto Fabio“, „Креонт“) та цілим рядом дрібнійших творів: вокальних, духовних на латинський текст (як Ave Maria, Salve Regina, Messa), інструментальних, пр. Сонати для клявесина „Сімфонії“ (в камернім стилю, на сольові інструменти) і т. п. Всі ці річи, писані в тодішнім італійськім стилю, не вказують ще ніякого музикального генія, але добру техніку і велику легкість і природність інвенції.

В р. 1779. Бортнянський на жадання двірських кругів вернув до Петербурга та був іменований „композитором придворного хору“, а в р. 1796. став „директором придворної капелі“, що її сам він переобразував із придворного хору. На тім високім становищи Бортнянський став розвивати до кінця свого життя, 1825. р., незвичайно плодотворну діяльність, що має епохальне значіння особливо для духовної музики та церковного співу, які від часів Єлисавети стали тішитися незвичайною опікою двора. Діяльність Бортнянського йшла в 3-ох напрямах: як компоніста, дірігента-організатора придворної капелі і наконець як реформатора церковного співу.

Бортнянський опинився перед важким але вдячним завданням. В Росії і на Вкраїні запанував від кінця XVII. ст. у музиці, особливо духовній, т. зв. післяклясичний італійський стиль, який згодом став вироджуватися у несмачні манєри співаків як і компоністів, якими колишній простий респонзоріїний церковний обряд так заснітився та опоганився, що реакційний верховний Синод мав тепер добру нагоду, щоби усунути і заборонити в церкві взагалі всякий многоголосний хоровий спів. Повторилося в історії церковної музики в Росії точно те саме, що за часів Палєстріни в Італії. Бортнянський, як колись Палєстріна, був вибранцем, який явився в слушний час, щоби примирити з собою оба екстреми. Він же сам перейшов солідну італійську школу, і в центрах італійської культури пізнав і навчився шанувати чимало доброго і гарного. Але притім він бачив, що у його вітчині плекаються тільки мертві відпадки й погані манєри італійського мистецтва. Його первісна, незіпсована, тонко освічена природа мусіла відтак бунтуватися проти „бездушних кольоратур“ та проти манєрних контрапунктових іграшок темами, взятими з італійських романсів в рідним церковнім співі[1]). Йому мріяв в уяві зовсім иньший мистецький ідеал духовної музики. Його здорова

[1]) В роді прим. „Херувимських“ із „виходками“ або з „переговорками“, так улюблених у Москві.

поетична душа потрібувала такого музичного стилю, в якому вона змоглаб себе правдиво і природно виявити, в якому всі осягнені ним технічні середники італійського мистецтва пішлиб на службу релігійному виразови й почуванню у змислі традиції рідного обряду. Сей одиноко правдивий і справді гарний ідеал церковної музики Бортнянський показав у богатьох духовних творах, що їх тепер написав для хору a capella, у яких аж тепер виявився його оригінальний питомий талан та його національна фізіономія. Для здійснення свого ідеалу в практиці Бортнянський віддався з запалом новій організації та доцільному шкоденню порученого собі хору придворної капелі, який у хвилі обнимання його находився в занепаді. Хор збільшився (до 60-ти людий) новими співочими силами (спровадженими майже виключно з України) і в короткім часі при інтензивнім школенню став на тій недосяжній висоті мистецтва, про яку не тільки сучасники і наслідники Бортнянського в Петербурзі, але й такі чужинці, як французький компоніст Берліоз, говорять з найвисшим одушевленням. Таким чином побіда „нового" церковного стилю над незрілою італіянізуючою манєрою була скоро рішена, твори Бортнянського невдовзі були поручені офіціяльно до богослуження, а й сам Бортнянський став офіційним диктатором, що рішав про вибір творів і напрям стилю в церковнім співі всієї Росії.

Із вище сказаного виходить, що Бортнянський (зовсім анальогічно як Палєстріна й иньші великі „реформатори" в історії музики) не був властиво революційний, але компромісовий інноватор, який не хотів знищити усього італійського виливу своїх попередників, Галюппі, Сарті й ин., а вибрав тільки те, що в них було вартне для музичної культури, і освободивши його від некультурних зародків, натхнув новим, свіжим національним змістом своєї душі до нового життя.

Як духовно-вокальний композитор Бортнянський не мав і не має у нас рівного, а також займає одно з перших місць у всесвітній вокальній музиці. Се правдивий, клясичний мистець тонів української музичної культури XVIII. ст., яка стихійно проявилася хоча і в московськім ярмі та в духовнім виді. Дивним мусить відтак явитися факт, що із славою Бортнянського за життя і з великим признанням і повагою його усею заграницею не йде зовсім в парі сучасне признання і слава його у нас. Невдовзі після його смерти, особливож від часу, як новозаснована у Москві синодальна школа для плекання „древних русских" церковних напівів пішла в ультранаціональнім напрямі, стала діяльність Бортнянського голословно відсуджуватися від значіння, а його твори з легкої руки маловажитись як „ненародні", „солодкаво італійські", чи надто „світського", „концертного" характеру. Що навіть такі музики, як Глінка і Чайковський, любили деколи бути дуже несправедливими в оцінці його творів, се можна пояснити хиба тільки відгуком різких кличів проти „італіянщини" чи всякого „западництва", які піднималися часто у творців „новоросійської" школи XIX. ст. Але найкраще пояснимо собі ті парадокси тоді, коли узглядним українське походження композитора та його перенесення на чужий північний грунт.

Бортнянський був по усій своїй істоті і талані Українцем (як українськими є його незабутні черти лиця на портретах) і остав такимже у своїх творах. Се вказує не тільки його нахил до „київських" напівів, які він залюбки гармонізував, не тільки його склонність до мінорних скаль, його мельодика, яка виказує нераз фрапуючі українські звороти (навіть у фугальних темах), його мягка питома гармоніка, але й увесь загальний характер і обличча його церковного стилю.

Отсей „модерний", „світський", „профанний" чи ще який вираз духовних творів Бортнянського, який закидувано йому звичайно на карб його „італійського" смаку, відповідає радше чисто українському релігійному вислову, в якому (як знаменито характеризував се Костомарів) душа почуває себе піднятою в гору до Бога, а не пригнобленою в долину божою всемогучістю. Щож торкається отсеї т. зв. „театральности" у концертах Бортнянського, проти якої піднимали заміти московські, а за ними й наші ортодокси — то нам її рішуче трудно доглянути. Всі його твори, не виключаючи концертів, виявляють таке клясичне сконцентрування і скромність виразу, таку шляхотну архітектоніку ліній, що про „театральність" може говорити хиба тільки той, хто до зрозуміння сих високих прикмет музики Бортнянського не доріс культурно.

Здається, що маємо право сказати, що Бортнянський, не зважаючи на свій „придворний" модний одяг, в якім його бачимо на портреті, не зважаючи на свою „італійську" школу, остався все таки в сути річи тільки рідним українським піснярем з божої ласки, що співав, як умів і як мусів співати. Може декому сей спів не до ладу та здається тільки порожніми манєрними трелями. Але для нас Українців, що його розуміємо і відчуваємо він є якраз тим більш улюбленим і дорогим

БІБЛІОҐРАФІЯ

А) ТВОРІВ І Б) КРИТИЧНИХ ОГЛЯДІВ ТА ЗАМІТОК ПРО ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ БОРТНЯНСЬКОГО.

Супроти сього, що у біоґрафії Бортнянського є ще до тепер деякі неясні точки і спірні дати, та що досі значної части його творів неопубліковано, то для заініціювання пропаґанди за пізнанням всіх творів і критичним розглядом усіх сторін його життя і творчости подаю отсе бібліоґрафічний список друкованих і недрукованих його творів та критичних статий і замісток про нього, на скільки се взагалі можливо було зробити у нас в теперішню хвилю. При тій нагоді вважаю обовязком зазначити, що значну частину бібліоґрафії подальших біоґрафічних і критичних замісток про Бортнянського завдячую проф. Д. Антоновичеви з Праги, який Бортнянському посвятив доволі уваги.

Твори Бортнянського.

А) Друковані (духовно-вокальні)[1]) у виданню Юрґенсона в Москві: »Полное собраніе духовно-музикальных сочиненій Д. С. Бортнянскаго«.

Відділ I. Часть 1. а) Вісім духовних тріо (на 3 жіночі голоси із рефреном хору мішаного), б) трехголосна літурґія, в) чотирехголосні богослужебні пісні.

Часть 2. Двухорні богослужебні пісні (також на один мішаний хор перероблені Соколовим).

Часть 3. Хвалебні пісні (Тебе Бога хвалим): 1—4 на один хор і 1—10 на два мішані хори (разом в двох випусках ч. 7—8).

Відділ II. Концерти (до тексту псальмів). А) Однохорні № 1—35, (в 4-ех випусках 2—5). Б) Двухорні 1—10 (випуск 9).

Відділ III. Гимни і молитви (для сольоспіву з форт.) (Випуск 10).

Б) Недруковані (переважно світські)[2]) твори.

а) В рукописах Публ. Бібліотеки в Петербурзі зберігаються:

1) Квінтет C-dur (написаний 1787. р. для фортепіяну, арфи, скрипки, віолі da gamba і віольончелі.

2) »Сімфонія« („Sinfonie concertante") B-dur (з р. 1790.) для фортепіяну, двох скрипок, гарфи, віолі da gamba, віольончелі, фаґота (септет.).

б) В списку творів, доданім до »Височайшаго повеленія« о покупці творів Б-го з р. 1827., є слідуючі заголовки творів:

Стріча Орфея з сонцем, Марш загального ополчения Росії, Пісні борців, Певец во стане русских воінов[1]), 30 арій і дуетів на російський, італіянський і французький текст »із музикою і оркестром« (?), дальше 16 хорів на російський текст із муз. і оркестром. Дальше: 61 концертів[2]), увертюр, сонат, маршів, і ріжних иньших творів для духовної (? читай: духової) музики, (або) фортепіяну, арфи і иньших інструментів. Відтак: Salve Regina, Ave Maria, Dextera Domini і Messa з оркестром (написані мабуть в Італії).

в) Опери: 1) Алкид (Alcide) в двох діях, виставлена 1776. р. в Венеції[3]). 2) Креонт, муз. траґедія виставлена в театрі Бенедиктинців 1777. р. 3) Квінт Фабій, муз. драма, виставлена в герцоґськім театрі в Модені 1779. р. В Петербурзі, для цісаревича Павла Петровича написані ще дві комічні опери на французький текст: 4) Le Faucon (1786. р. виставлена в Ґатчині) і Le fils rival, ou la moderne Stratonica (вист. 1787. р. в Павловску). Рукописи Алкида і Квінта Фабія зберіглися в бібліотеці придворної капелі, двох останніх у Публ. Бібл. в Петербурзі. Рукопису »Креонта«, здається, в Росії нема, остав мабуть в Італії.

Список критичних статий і замісток про Б-го.

А) Важнійші біоґрафічні огляди

а) у енциклопедіях.

1) Русскій біографическій Словар, 1908;

2) (Новый) энциклопедическій Словарь Брокгавз-Эфрона)[4];

3) Riemann H.: Musiklexikon.

б) У загальних нарисах історії музики:

1) Д. Разумовскій: Церковное пѣніе в Россіи (Москва);

2) Иванов: Исторія муз. развитія Россіи (1910. р.);

3) Металлов В.: Очерк исторіи православ. пѣнія в Россіи. Москва 1900:

4) Сакетти Л.: Очерк всеобщей исторіи музыки. Петб. 1912:

5) Сакетти Л.: Главные моменты исторіи русскаго православ. пѣнія. Журнал Минист. Нар. Просвѣщенія, 1904. XIII.:

6) А. Преображенскій: Краткій очерк исторіи церк. пѣнія в Россіи. Додаток до »Русск. Муз. Газ.« за 1907;

7) Перепелицын: Исторія музыки в Россіи. Птб. 1886.;

---

[1]) Хоральні духовні твори Б-го стали видаватися мабуть після його смерти придворною капелею. Скільки і які твори були у тім первіснім виданню, точно провірити нам тепер годі. Із сього видання дісталися деякі твори і поза межі Росії, до Галичини. Сі перші видания були основою „повного видания" духовних творів у Юргенсона в Москві.

[2]) Чи усі духовні твори Б-го увійшли до „повного" видання Юргенсона — на певно відповісти годі. В Галичині і у Відні звісні були деякі церковні хоральні пісні (пр. Вірую, Дост йно єсть і ин.) під іменем Б-го, яких нема у Юргенсона, а які фактично мають у фактурі і мельодиці чимало признак його творчости.

[1]) Мабуть для сольоспіву з фортепіяном.

[2]) Мабуть ураз із духовними, вокальними, або число 61 відноситься до всіх вичислених творів загально.

[3]) Так подає Іванов у своїй „Исторії муз. развитія Россіи" і деякі російські енциклопедії. Де инде про виставку сеї опери в Італії не згадується.

[4]) Також „Русскій энц. Словарь" Бр.-Эфрона.

8) Грінченко: Історія української музики. 1922.;

9) Soubies A.: Histoire de la music en Russie, Paris 1898.

Б) Спеціяльні біографії, статті і замітки.

1) Львовъ А.: Біографія Б-аго. (Музык. Свѣт 1885. VIII.);

2) А. Касторскій: Д. С. Б-ий, біограф. очерк. Пенза 1902 (?);

3) Павловскій И.: К біографіи композ. Б-аго. (Русская Старина, 1911. XII. т.);

4) Хмиров М.: Д. С. Б-ій. Портретная галлерія русск. дѣятелей, изданная Л. Мюнстером, т. 2. Птб. 1869.;

5) Божеряков И.: К портрету Д. С. Б-аго. (Кіевск. Старина, 1885. XII. т.);

6) Лебедев Н. А.: Березовскій и Борт-ій как композиторы церковнаго пѣнія. Петерб. 1882;

7) Памяти Борт-аго, Турчанинова и Львова. (Збірник статий М. Лісиніцина і Компанейського). Петрб. 1908. р.;

8) Біографіи композиторов с IV—XX. в. Москва 1904;

9) С. Смоленскій: »Памяти Б-аго«. (Русск. Музик. Газета, 1901. ч. 39—40.);

10) А. Преображенскій: Д. С. Борт-ій (тамже 1900., ч. 40.);

11) В. В. Стасов: Сочиненіе приписиваемое Б-ому (тамже, р. 1900. ч. 47.)[1];

12) Н. Ф. Финдейзен: Двѣ рукописи Б-аго (тамже, 1900., ч. 40.);

13) М. Г.: О мелодіи гимна »Коль Славен наш Господь« Борт-аго. (Вологодскій Епарх. Вѣстник, 1901., XII.);

14) О. Компанейскій: Отвѣт на замѣтку о мелодіи гимна »Коль Славен«. (Русск. Муз. Газета, 1902., ч. 8.);

15) Компанейскій: »По поводу чествованія 150-лѣтія со дня рожденія Д. С. Б-аго«. (Русск. Муз. Газ., 1901., ч. 42.);

16) Булич С. А. Е. Варламов: Нѣсколько новых данных для его біографіи (тамже, 1901., ч. 45—49.);

17) Н. Вахнянин: Два реформатори церк. співу. (Артистичний Вістник, Львів, 1905. р. Зош. I.)[1];

18) Ів. Франко: Думки профана на музикальні теми (тамже, 1905., зош. V.);

19) Домет (В. Садовськый): Гектор Берліоз про хор придворної капелі та про Б-ого (тамже, зош. V.)[2].

Д. Антонович: Дмитро Бортнянський (Діло, 1925. ч. 168—170).

Популярні фелетони:

В ілюстрованім петерб. журналі »Нива« з р. 1883. ч. 16. ст. 375.; р. 1900. ч. 44. ст. 882; р. 1901. ч. 41. ст. 643.[3];

У »Календарі Укр. Нар. Союза«. (Ню-Йорк 1922. (Б. Лепкого);

У »Календарі Музичнім« Р. Зарицького. Львів 1904. і 1905. (Домет: Укр. руські духовні композитори).

ЛАВРІВСЬКА ПОЛІХРОМІЯ.

Написав МИКОЛА ГОЛУБЕЦЬ.

ІСТОРІОГРАФІЯ західньо-українського мистецтва, оперуючи памятниковим матеріялом, майже виключно з области іконописі, в тій тільки ділянці поважувалася на спроби вичеркування хронольогічних меж життя й розвитку чергуючихся стилів. Вона то ставила заєдно кінець XVI. віку як граничний стовп поміж іконописю, опертою на суто-візантійських традиціях, а її природним відгоном в бік малярства в західньо-европейському розумінню цього слова. При тому остаточною добою панування чистоти візантійського стилю в іконописі признано XV вік, а найблизчий по ньому вік очеркувано як перехідовий, націхований появою нових іконографічних та формальних елєментів, з перевагою одначе первісних, візантійських. Протягом XVII. віку обсервовано приспішений процес заникання традиций та чимраз інтензивніщого розвою реалістично-малярських тенденцій, що в результаті дало типове для всеї України „іконо-малярство“, якого характер зясовувався у виїмково щасливій синтезі монументально-декоративної візантійщини й західньо-европейського, малярського анекдотизму.

У відношенню до стінописі історіографія західньо-українського мистецтва не розпоряджала до недавна майже ніяким памятниковим матеріялом, збереженим в межах західньо-української території, так, що поневолі була примушена полишати невирішеним цілий ряд питань, звязаних з темою.

Маючи за собою імпонуючий цикль стінних розписий та мозаїк першої, київської доби історії українського мистецтва, а перед собою неменче імпонуючий цикль поліхромії українського походження на польській етно-

[1]) Ходить о авторство Б-ого статі: „Проект об напечатаніи крюковаго пѣнія“, яку Смоленский у вище цитованій замітці (в „Руськ. Муз. Ґазеті“) приписує трохи голословно Б-ому.

[1]) Бортнянський а Палєстріна.

[2]) Переклад із 22. „Орхестрального вечера“ мемуарів Берліоза.

[3]) Про святкованнія 150-ліття Б-ого придворною капелею.

графічній території, історик західньо-українського мистецтва не находив відповіди на питання що до характеру стінописі храмових будівель Галицько-Волинської Держави, про якої архитектуру не полишали сумнівів збережені останки та відносно обильні літописні відомости.

Всеж таки, обсервуючи памятники української мозаїчної та фрескової стінописі першої доби й прирівнюючи їх до памятників українського походження на польській території (Люблин, Сандомир, Краків), ми можемо бодай приблизно усталити їх взаїмний звязок як неменче очеркнути ріжниці в їх формальній та змістовій фактурі, витворені постороннїми впливами, що ділають протягом „мертвого" для нас, з огляду на недостачу памятників, періоду XIII—XIV. віку. Позатим уже на основі

Монастирська церква в Лаврові.

збережених фрагментів тогочасної архитектури (Галич) як і літописних звісток про неї (Холм) ми в силі набрати уявлення, в якому напрямі пішла еволюція звязаної з архитектурою стінописі. Покищо одначе не маємо даних на очеркнення доріг, якими пішла західньо-українська стінопись безпосередно по своїх „гастролях" на польському заході та з якою інтензивністю приймала вона в себе нові, західньо-европейські подуви. Тому то й щасливе одно чи друге відкриття стає перед нами великим, трудним до заспокоєння знаком питання. Користуючись досвідом, добутим із студій західньо-української іконописі, як також певністю що до нерозривної інтегральности змістової фактури стінописі з релігійним культом, ми можемо з великою дозою правдоподібности приписати нашій стінописі більший консерватизм і більшу пошану традицій, аніж це мало місце в іконописі. Тому й дату життя й процвітання візантійського стилю в тій ділянці доведеться нам пересунути дещо далі поза XV. а навіть XVI. вік. Очевидно, з повище виказаних причин, робитимемо це з найдалі посунутою обережністю, яка устереже нас від несподіванок й розчарувань.

До недавна ще єдиним репрезентаційним памятником української стінописі „третьої" доби, замкненої XIV—XVI. в., був цикль фресків Ягайлонської каплиці в Кракові, з другої половини XV. віку. Про цілий ряд розписий, виконаних українськими майстрами в костелах Польщі за часів Ягайла, зберігалися тільки архивні відомости. В 1887. р. натраплено на сліди, але щойно в останніх роках відкрито й відчищено фрескову поліхромію Сандомирського собору; два роки згодом відкрито фрагмент, але щойно в 1916—1920. роках відслонено й опубліковано комплєкс мальовил в троїцькій каплиці в Люблині (1415).

Всі ті одначе відкриття памятників української, середньовічної стінописі чергувалися

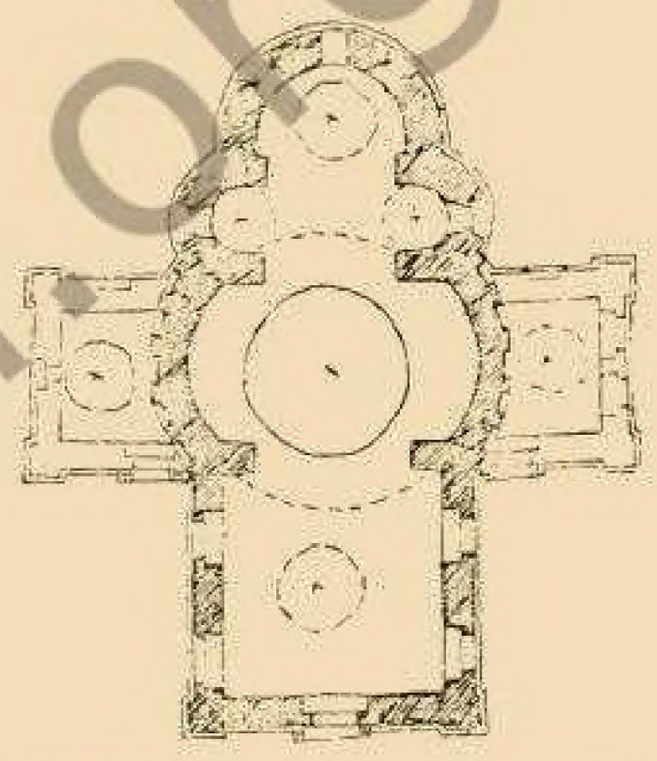

Реконструкція первісного поземого пляну мон. церкви в Лаврові.

одно за другим на неукраїнській території, через що й виробилася навіть легенда про еміграцію українських майстрів поза межі краю, в якому дивним дивом не находжено слідів їхньої праці.

Алеж прийшла черга і на „край". Т. зв. „археольогічна стація" перемиського „Товариства прихильників наук" опублікувала в „Rocznik-у Przemysk-ім (1912. р. ст. 216) комунікат такого змісту:

„В справі мальовил al tempera (?) в церкві в Лаврові біля Самбора Стація мусить зайняти певне становище, тим більше, що до тепер не дощінено вартости тих мальовил з боку компетентних чинників в австрійській займанщині. Перед півтора року, підчас реставрації церкви в Лаврові, яку перевів архитект о. Казимир Мрозовський. Василіянин (до речі кажучи — фатально. М. Г.), натрапив згаданий архитект на стінні мальовила al tempera по обох боках головної нави від входу, а перед перехрестям нав (бо церква має центральне заложення) як і на стіні над хорами

Мальовила al tempera в 1872. р. перемалював олійними красками Яблонський. В наслідок нового тинку під олійне мальовило, як також нарізів на al tempera, щоби новий верхний накид (opsis) мав трівале получення зі стіною, мальовила al tempera поважно ушкоджено. Під вікном головної нави з ліва мальовило al tempera видулося з причини вохкости, але в наслідок доброго спіднього накиду (tectorium) як і верхнього (opsis) до тепер не відлетіло. О. Мрозовський разом з митрополитом Шептицьким студіювали докладно мальовила, а в справі їх консервації звернулись до „грона" консерваторів східньої Галичини. По виданню опінії з боку делєгата Дра П.(йотровского), що відкриті мальовила походять з XVII. або XVIII. в. і не уявляють собою великої мистецької вартости, наступило розчарование в Лаврові. О. Мрозовський одначе, зайнявся фресками далі а після студій над ними устalив їх походження на кінець XV. або початок XVI. віку. Провідник Стації К. М. Осіньскі, відбувши з о. Мрозовським конференцію на місці, згодився з його поглядами, але радив о. Мрозовському звернутися в справі тих мальовил до проф. Мицєльского в Кракові. Мальовила представляють сцени з життя Христа, мальовані візантійською школою, доброю манєрою і є подібні до мальовил al tempera в Ягайлонській каплиці. Лаврівські малярі полишили сліди свого побуту по довколичних церквах. Одно мініятурове мальовило Христа на ослі одержало „Товариство" з Лінини, а друге подібне, св. Михайла, зберігається в пароха того села".

До комунікату придано репродукцію згаданої повище ікони „Христа на ослі" і на тому скінчилося зацікавлення лаврівськими фресками. Протягом кільканайцяти літ ніхто з дослідників не вважав потрібним поїхати до Лаврова й наочно переконатися про вартість чи безвартість відкриття і могло статися, що так забуті Богом і археольогами фрески могли кождої хвилі уступити місце новій, більш „вартісній" поліхромії якогось мандрівного іконописця. Щастя одначе хотіло, що, в звязку з відкриттям фрескових мальовил у вірменському соборі у Львові, виявилася потреба провірення чуток про лаврівську поліхромію. В серпні цього року поїхав до Лаврова підписаний. Те, що там побачив, попробую представити на цьому місці.

Фрески зберіглися в бабинці. Підчас загальної обнови церкви в 1910. р., коли відштукатурено олійну поліхромію Яблонського, полишено на стінах бабинця площі покриті старими фресками, які місцями тодіж таки повідпадали. О. Мрозовський зібрав печаливо ці відпадки і зберіг в монастирському архиві, але мені не вдалося їх віднайти. Уже у Львові довідався я, що ці останки зложено на монастирському стриху, що є їх досить богато, переважно обємистих платів поліхромованого тинку. Мур, від якого старі фрески відлетіли затинковано наново, при чому полученням нового тинку з границями старої заправи, забезпечено останню від дальшого нищення. На жаль, не зроблено цього досить фахово (треба було залити „за шкіру" видутої заправи цементу), бо не закріплено цілих полос заправи, яка, головно на лівій (північній) стіні, видулася і кождої хвилі грозить катастрофою. Що правда, в такому стані находиться ця партія мальовил уже від часів їх відкриття, то не виключене, що вона вдержиться до часу, поки покликаний до цього фаховець її відповідно забезпечить. А треба знати, що весь монастирський храм св. Онуфрія, положений на терасі гори, терпить від вохкости, яка тут згідно з законом „получених посуд" проникає від основ мало не до самої криші.

В просторому бабинці лаврівської церкви, покритому підчас останньої обнови сплощеним, кошиковим склепінням, над яким колись здіймалася невеличка бокова баня (тепер займає її місце залізна маківка, що виростає з кришевого сідла), освітленому на висоті хорів двома луковими вікнами, находяться під теперішню пору два вівтарі — св. Миколи і св. Василія Великого, згадувані уже в інвентарі церкви з 1816. року. Поза тим при західній стіні уміщена з одного боку входу сповідальниця, з другого боку лавка. Долівка виложена новою (1913.) черепичною „мозаїкою", вікна прислонені теж новочасними псевдо-вітражами. Над входовими дверми — хори, засклеплені великим на всю ширину бабинця луком. З центральною частиною церкви бабинець зєдинений високим, луковим прорізом, відповідаючим своїми розмірами і формою прорізам, які лучать підбанну частину з боковими навами і пресбітерією.

Перекрої стін в усіх напрямах неймовірно грубі (1·50 м.) і масивні.

Як склепіння так і вільні від старих мальовил стіни бабинця потинковані, без побіли.

Фрагменти старої, фрескової стінописі збереглися на трьох стінах — західній, північній та південній, при чому розмір фрагментів та стан їх збереження ріжний.

Найменьчим, але в парі з тим найкраще збереженим фрагментом є два останки мальовил на західній (входовій) стіні.

На право від дверий, що ведуть до бабинця з церковного притвору на висоті поземеля, зберігся високий на около 2 метри і около пів метра широкий плат мальовила, що при своїм прегарнім збереженню дає нам звязок декоративної боазерії, що обігала поземелля стін довкола; в його горішній полосі бачимо доколінні фрагменти драперії одягів якихсь уставлених в поході з півдня на північ постатий. Характеристичний кольорит драперій притушено блакитний, рожевавий та помаранчевий, контури краскові, просвіти білі.

Низом киноварної листви з білими контурами проведений кістковий („діямантний") фриз з червоно-рожевих і сіро-блакитних кісток, до якого долішньої листви привішена в ритмічних відступах біла опона з темно-брунатним, тканим орнаментом в формі двох паралєльних ліній і зигзаку поміж ними.

На ліво від дверий зберігся о много менчий (50 × 75 цм.) фрагмент доколінної частини якоїсь сидячої постаті (Богородиці) з ногами в рожевих сандалах, опертими на низькому, прямокутному підніжку. Драперія сіро-блакитна з темно синіми прорисами.

Оба збережені на західній стіні фрагменти гладкі, без насічень і вапняних плям, якими понищено фрески на двох бокових стінах, можуть уже самі собою свідчити про вишукану досконалість рисунку, кольориту і виміряно-декоративного укладу, які характеризують увесь цикль збережених мальовил.

Мальовила на обох бокових стінах, північній і південній, відслонені поки що частинно. На мальовилах північної стіни задержалися ще цілі полоси з тинком і поліхромією Яблонського, на південній нема вже тої полоси, але як одна так друга стіна не розчищені, покриті останками вапна й побіли, з під яких не легко розшифрувати рисунок і композицію старих фресків.

З того, що тепер видне, можемо собі всеж таки уявити цілість композиції поліхромії, яка складалася з полоси прямокутних картин, низом якої обігала збережена на західній стіні боазерія, горою біг широкий фриз геометрично-цвітяного орнаменту, а завершення творили круглі медаліони святих, получені поміж собою гнутою в вісімкову плетінку, киноварною листвою. Що було поверх медаліонів, поки що трудно сказати.

Мені вдалося розчистити й увільнити цілковито з під пізніщих наслоєнь й вапняних плям невеличкий фрагмент фрескового мальовила на північній стіні в середній полосі, безпосередно біля вівтаря. Є це частинно знищена сцена „Собору Пресв. Богородиці". На темно-синьому, майже чорному фоні бачимо там симетрично уложену архитектуру з червоними та сірими кришами, охровими в світлі та брунатними в тіни стінами, яких партикуляцію зазначено чорними штрихами та білими пробілами. Поверх криш архитектури перекинута вишукано-декоративним луком біла драперія з чорними орнаментальними полосами-мережками. Обриси драперії киноварні. Посередині картини наче прикріплена до звисаючої драперії ікона Богородиці з Дитятем. Богородиця в темно багряному одязі з простертими молитовно руками, на лоні в неї Христос-дитя в білій сорочечці. Рамці ікони ясно-брунатні, тло темно-кармінове, облича Богородиці темне, модельоване, Христа-дитяти рожеве, а рисунок очей, носа, уст, виконаний шкіцово тоненькою кисткою; такжеж само прорисоване волося Христа, що тоненькими смужками вється над чолом. Вираз Христового облича надзвичайно тонкий, відданий з незвичайною маєстрою. Ореолі довкола обох голов як і решти святих осіб на картині — охрові з подвійним обрисом: чорним і білим.

На право від ікони Богородиці в низу постаті трьох святителів; голови двох з них, видних в цілости, повернуті в сторону ікони Богородиці, голова третього видна тільки фрагментарично з поза ореол двох попередних. Обличча святителів незвичайно видовжені, модельовані тонами від охри- до чорно брунатної краски, з тонкими, довгими носами, незвичайно високими чолами та великими очима (Mandelaugen). Волося й бороди партикульовані темно брунатними, ритмічними штрихами та відповідаючими їм білими просвітами. Святителі одягнені в білі іматії з такимиж епітрахилями та чорними, поширеними на кінцях хрестами на них. Драпування одягів означені невтрально-фіолєтними прорисами, контури епітрахилів світло охрові. Тут і там ризи з легка тіньовані. Руки святителів (видна тільки одна в цілости і одна фрагментарично) такоїж темно брунатної краски, що обличча, пальці видовжені, чітко й певно обрисовані. Весь, відслонений мною фрагмент, що є заледви одною четвертиною знищеної поза тим сцени, викликає незвичайне враження, як під оглядом строго ієратичної композиції, так і укладу краскових площ, удержаних в гармонійних, доповнюючих себе взаїмно тонах.

Описаний фрагмент належить до першої з ряду прямокутних картин, що тягнуться широкою полосою продовж обох, покритих поліхромією стін.

В його найблищому сусідстві — фрагмент „Розпяття", з якого видна тільки верхна частина з самим Розпятим (по груди) і головами Предстоящих — Богородиці та св. Івана. Цей фрагмент, як і дальші на північній стіні, не тільки дуже знищений насіченнями під пізніщу заправу, але й віддувся від стіни разом зі старою заправою так, що кождої хвилі грозить упадком. А булаб страшна шкода, бо композиція такого напр. „Розпяття" здається мені одною з найкращих, які досі доводилося мені бачити.

На черговій картині, якої змісту не можна покищо розшифрувати, видна архитектура з перекинутою через неї пеленою, подібно як на першому фрагменті, а на її тлі допоясний фрагмент, мабуть сидячої Богородиці. На право й на ліво невиразний рисунок якихсь голов та постатий. Четвертий і останній в тому ряді фрагмент позбавлений й тої рудіментарної читкости.

Верхом описаного циклю картин, розмежованих поміж собою киноварними листвами, біжить широкий орнаментальний фриз, на якого темному тлі бачимо повернуті

в низ „серця", виповнені стилізованими, цвітяними чашами й пелюстками. Поверх фризу ряд круглих медальонів з погруддями святих. Покищо видні на північній стіні тільки два медальони з права, а цілий шмат стіни над ними закритий іще заправою з поліхромією Яблонського. Під нею ховається, мабуть, підсклепінне завершення того циклю мальовил, якого поземеллям біг збережений на західній стіні кістковий орнамент і боазерія з білої, орнаментованої драперії.

На південній стіні, на право від входу, зберігся подібних розмірів та анальогічного укладу цикль картин та медальонів, з поміж яких з трудом можна розпізнати сцени Утечі до Єгипту та Різдва Христового.

Переведена архитектом п. В. Пещанським хемічна аналіза куска привезеної мною заправи нашої поліхромії усталила характер як заправи так і покриваючого її фрескового мальовила як типовий для того рода памятників XV., а навіть раньших віків.

Про давність лаврівської поліхромії говорить безсумнівний архаїзм її іконографічних мотивів та стиль як поодиноких композицій так і ужитої орнаментики. Одначе не можна тратити з уваги, що лаврівська поліхромія, покищо відкрита, але не відслонена й не розчищена до того, щоб можна проводити аж до подробиць вірні анальогії й зіставлення

Фраґмент фрескової картини „Собора Богородиці" в мон. церкві в Лаврові.

зі спорідненими її памятниками не тільки Сходу, Молдаво-Волощини та Атону, але й останками українських мальовил, збережених з XV. віку на польській території.

Використані мною архивні жерела майже не дають вказівок в тому напрямі поза тим хиба, що стверджують істнування монастирської церкви св. Онуфрія уже в першій половині XVI. віку. Відки инде знаємо одначе, що нинішна св. онуфрейська церква не збереглася до нас в свойому первісному виді. Нині уявляє вона собою в поземому пляні рівнораменний хрест з характеристичною і рішуче на українській території виїмковою,

триконховою пресбітерією-капл. цею. Прорізи вікон та дверий як також орнаментальний, зубчато-аркадовий фриз, що обігає підокапну полосу стін первісних частин церкви (зберігся дуже добре на пресбітеріяльній) вказувалиб своїм характером на вплив романщини (у нас кінець XIII. і найдалі перша половина XIV. віку), пануючої в епоху будови старої лаврівської церкви, якої поземий плян творився на далекому Сході (Єгипет), але виобразувався в архитектонічний тип щойно на Атоні і відтіля, через Буковину і Закарпаття, дістався до нас. Там теж, в найстарших поліхроміях атонських монастирів, слід шукати стилевих й іконографічних анальогій для лаврівської стінописі; не виключене, що якраз тут найдеться ключ для рішення питання про характер західньо-української стінописі в добі, яку ми з огляду на недостачу памятників досі вважали „мертвою". Якнебудь одначе випадуть досліди в напрямі усталення хронольогії лаврівської поліхромії, то ніхто й ніщо не ослабить їх важности як клясичного памятника візантійської стінописі, збереженого на західньо-українській території.

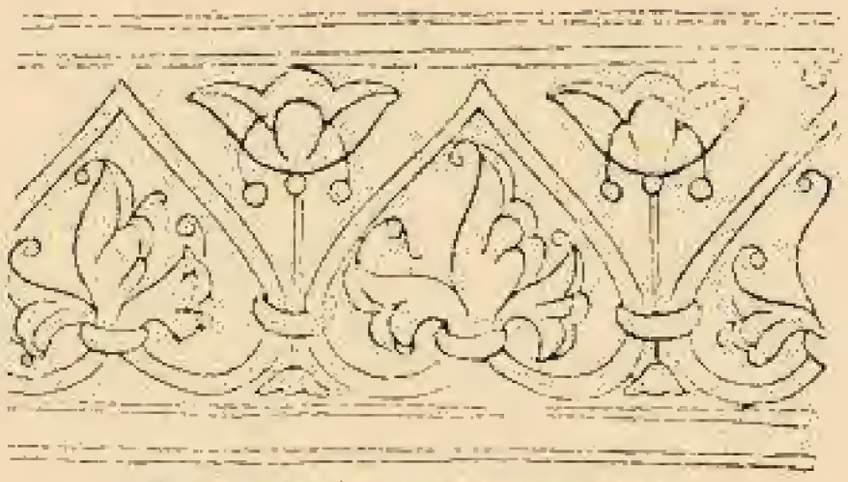

Схема орнаментального пояса в мон. церкві в Лаврові.

УКРАЇНСЬКІ МОГИЛИ У ВІДНІ.[1])

Написав Др. ІВАН НІМЧУК.

УЖЕ багато, пребагато українських могил у Відні! Не диво: адже Відень притягав до себе здавна Українців, а з хвилею прилучення Галичини (1772) і Буковини (1775) до Австрії став він із природи річи столичним центром для всіх Українців б. австро-угорської монархії. Таким чином повних сто-пятьдесять літ були Українці в безпосередній звязи з Віднем. Тут жили як урядовці й робітники, тут служили при війську у віденських гарнізонах, сюди приїздили молоді люде на студії, хорі на лікування і т. д. Гостинна столиця великої монархії приймала до себе своїх горожан радо, тому немало Українців поселилося тут на стале життя.

Зрозуміла річ, що більша скількість Українців у Відні не могла обійтися без своєї церкви, без слова Божого в рідній мові. І ось уже 1775. р. повстає у Відні конвіктова церква св. Варвари для гр.-кат. питомців у „Barbareum", що з семинарійної стала 1784. р. парохіяльною. Такою є вона й до нині. Ясно, що церква св. Варвари стає важним українським культурним центром, тимбільше, що її парохи мали високу освіту й відіграли в національнім життю українських земель б. Австро-Угорщини визначну ролю як церковні й народні діячі.

Православні Українці Буковини горнулися спершу до грецької церкви, а з хвилею основання сербської парохії св. Сави (1860) належать туди. Тудиж належать і Українці Придніпрянщини.

З того часу, як церква св. Варвари стала парохіяльною, ведуться при ній і відповідні парохіяльні книги. Переглянувши точно книги смерти сеї церкви, як і церкви св. Сави, бачимо, що померші у Відні Українці се або робітники або урядовці. Людей иншого звання дуже мало. Замітна особливо обставина, що між помершими урядовцями є поважний відсоток людей на найвисших становищах, а між ними багато таких одиниць, що неодним гарним почином або й добрим ділом зазначилися в розвитку української національної справи. Багато похоронено тут усяких радників, лікарів, священиків, банковців, високих військових і т. п., та — очевидно — значно більше всякого роду робітників: денних зарібників, слуг, візників, тощо. Якогось посереднього українського стану, як сказано, у Відні майже не було, як нема його й до нинішнього дня.

Найдавнійші цвинтарі, що на них хоронено померших Українців, то Währinger, St. Marxer і Döblinger[1]), потім слідують Hernalser і Ottakringer. Головний віденський цвинтар, т. зв. центральний (Zentralfriedhof), на якому лежить напевно $^3/_4$ всіх померших у Відні Українців (на нім воєнні могили!), заложено щойно пятьдесять літ тому, отже могили

[1]) Розділ із праці: Українські памятки і традиції у Відні. — Бажані подібні огляди з Праги, Будапешту, Берліна, Риму й ин. европейських центрів. — *Ред.*

[1]) На ньому похований між ин. ведикий жидівський діяч і політик Теодор Герцль. Його могила стала місцем прощі для всіх кругів жидівського населення.

й памятники на ньому тільки нової дати[1]). З тих старих цвинтарів St. Marxer замітний ще тим, що на ньому поховано колись багато українських вояків, які померли від ран, набутих у війнах Австрії проти Італії та Прусії[2]).

Могили Українців по віденських цвинтарях губляться — природна річ — поміж тисячами могил і памятників Віденців. Вони ледви помітні, бо хтож мав ними піклуватися? Адже се в більшій части могили найбідніших, нікому незнаних чужинців, більше або менше припадкових мешканців столиці. Як де і є який памятник чи таблиця на могилі Українця, то тільки людина, що добре розбирається в наших справах, пізнає по написові, очевидно в німецькій мові, що під памятником криються українські кости[3]).

В найсумнійшому стані могили саме найвизначнійших українських діячів! Так прим. недавні, порівнюючи свіжі ще могили Весоловського й Хомика - на сором нам усім зовсім занедбані й запущені, вони поволи западаються і небавком ніхто їх уже й не відшукає. Се сумний доказ нашого нерозуміння культу визначних одиниць в народі, доказ малої культурности українського громадянства, доказ недостачі пієтизму до найдорожчих памяток минулого. Нам щойно чужинець, відомий віденський журналіст і приятель пок. Р. Сембратовича, Ріхард Хармац (Charmatz) мусить пригадувати заслуги й могилу такого визначного народнього робітника, яким був без сумніву Р. Сембратович[4])!

Найбільше жертв життя зложили Українці у Відні в часі великої світової війни (1914—1918. р.). Коли ще на передодні війни загальний стан українського населення Відня був зовсім нормальний, подібно, як і сто років передтим, то все те основно змінилося з першими стрілами на полях бою. З вересня місяця 1914. р. Відень зароївся від соток і тисячів утікачів-емігрантів з Галичини й Буковини, пізнійше опинилося тут також немало українських визволенців з Талєргофу й инших місць інтернування[1]). Тимсамим і померші Українці того часу, особливо підчас страшного голоду у Відні в 1917. р., рекрутувалися переважно з нещасних українських емігрантів, виснажених воєнним лихоліттям, голодом і холодом. Тодіж померло у Відні справді поважне число наших відомих діячів на всіх ділянках українського національного життя. Розуміється, найбільше померло тут молодого цвіту з українських земель б. Австро-Угорщини від ран і злиднів великої війни. Про се дальше — окремо.

З кінцем війни і її покінченням відносини знова змінилися, хоч у Відні опинилося на якийсь час куди' більше Українців, як у часі світової війни. Померших у тім часі дуже мало, бо се був незабутній, хоч і короткий час відродження української державности і з Українців у Відні вмирати ніхто не хотів...

Нинішній стан українського населення у Відні нагадує собою передвоєнні часи. Все приходить до давнього, нормального стану, меншає з дня на день і число українських емігрантів. Стан смертности також нормальний. Поволи тратить Відень і своє давнійше значіння — значного українського культурного й політичного центру. Лишаються тут тільки ті, що приняли австрійське горожанство й побирають як б. урядовці свої пенсії („пенсіоністи"), як також такі Українці, що поженилися з чужинками або найшли такий заробіток, який забезпечує їхнє істнування. Більшість тих людей — а вже напевно їх діти! — засуджена на повне винародовлення і пропаде для нашого народу раз на все. Пишучи нині про мертвих, згадую і про тих живих, що в короткому часі можуть стати „мертвими" для нашої нації. Се повинна усвідомити собі ціла українська суспільність і зробити з того відповідні висновки. Бо неодного з віденських Українців ще нині можна врятувати, стягнувши до праці в Рідному Краю[2]).

В поданому нижче списі померших у Ві-

---

[1]) Zentralfriedhof має 2.250.000 квадр. метрів простору. Поховано на нім понад 1 міліон осіб, отже се правдиве царство смерти.

На Zentralfriedhof-і є при вході на ліво окремий російський цвинтар з гарною каплицею. Там поховані ріжні рос. інтеліґенти, кількох священиків і гр. Каппіст. Лежить там також кількох православних Сербів.

Напроти Zentralfriedhof-у є від кількох років крематорія і її цвинтар. Чи там похований уже хто з Українців, сумніваюся. Ховають там тепер не цілих 10% всіх, що померли у Відні.

[2]) При сій нагоді варто згадати, що в селі Інерсдорф під самим Віднем похований великий наш приятель, учений Альфред Єнсен († 15. вересня 1921).

[3]) Я бачив українські написи тільки на памятнику проф. П. Огоновського й на памятнику студ. М. Сендецького. На останнім після імени, назвища, дат уродин і смерти вирито отсі його власні слова:

У тиші моєї самоти
чую мову вічности,
безконечність моєї
молодости.

[4]) Пор. статтю-фейлєтон Хармаца у віденськім „Відродженню України" 1918., чч. 54. і 55.

---

[1]) Про могили замучених у Талєргофі варто написати окремо (померли там м. ин. проф. д-р о. Михайло Людкевич з Перемишля, сойм. посол Іван Миронюк-Заячук з Мишина й б. ин., загалом около 2.000 душ. Зачуваю, що з цілого цвинтаря лишилося тільки два хрести, які зложено десь з боку, в рові. Сам цвинтар заорано й засіяно. При сій нагоді спростовую один помилковий погляд, поширений загально в українській суспільности, нібито в Талєргофі згинуло найбільше наших емігрантів. На основі зовсім точних даних можу ствердити, що число померших Українців у таборі втікачів Ґмінд перевищає на кількасот відсотків число померших у Талєргофі, бо в Ґмінді померло понад 10.000 наших людей.

[2]) Українців в Австрії є тепер понад 3.000 душ. З того у Відні понад 2.000, на провінці ок. 1.000 душ. В австрійській провінції працюють наші робітники по ріжних фабриках, копальнях, господарствах і т. п. Крім сього є тепер в Австрії до 200 українських студентів на студіях по високих школах у Відні, Ґрацу й Леобені.

дні визначнійших Українців, що їх мені прийшлося розшукувати не тільки по книгах церкви св. Варвари й церкви св. Сави, але й по самих цвинтарях, умістив я тільки таких небіщиків, що чимнебудь в нашім національнім життю зазначилися, що по своїому вмінню й розумінню працювали чи то на народньому чи на церковному полі. Я старався не скривдити й не випустити нікого. Чи се мені одначе вдалося, не можу ручити. На всякий випадок спис сей повний, бо я переглянув усе, що можна було роздобути, й інформувався в ріжних наших старших людей. Подаю його до відома ширшій громади. Бо сеж частина нашої історії, нашої культури, наших звязків з Заходом, бож люде сі віліграли таку чи иншу ролю в українськім національнім відродженню, отже заслужили собі вповні на нашу згадку.

На якому цвинтарі небіщик похований, се зазначив я зараз після дати його смерти. Так само зазначив я, коли місце, де його поховано, невідоме. При деяких могилах, котрі я бачив, або про які я мав точні відомости, відмічено й памятники. Всі небіщики, що при них не зазначено нічого про місце їх могили, поховані на центр. цвинтарі (Zentralfriedhof). Там можна ще нині віднайти могили всіх похованих на ньому Українців, чого не можна сказати про инші, старші віденські цвинтарі, бо деякі з них перекопано наново, деякі забудовано, а ще инші, як ось в найновійшім часі цвинтар на Верінгу, перемінено на парки.

СПИС МОГИЛ ВИЗНАЧНІЙШИХ УКРАЇНЦІВ У ВІДНІ Й ОКОЛИЦІ

1623 – 1925.[1])

Йосафат Кунцевич, архиеп. полоцький. Згинув 12.XI. 1623. р. мученицькою смертю у Витебську. В часі останньої світової війни тіло його перевезено з Білої на Підляшу до Відня, де воно тепер зложене в українській церкві св. Варвари. В 1863. р. Рим проголосив його святим.

Юрій Франц Кульчицький, родом з Самбірщини (Галичина), купець. Спаситель Відня в 1683. р., відтак перший віденський кавярник. † 19.II. 1692. р. у Відні й похований при катедрі св. Стефана (був давнійше цвинтар). З могили його нема й сліду.

Іван Царевич, крилошанин львівської архидієцезії, парох Городенки, † 13. березня 1802., похований у Верінгу (Währingerfriedhof).

Єронім Стрілецький, монах чина св. В. В., каноник перемиської дієцезії, парох церкви св. Варвари у Відні, учений, зібрав велику бібліотеку, що стала основою капітульних бібліотек в Перемишлі й у Львові, автор граматики української мови для конвіктистів, † 4. жовтня 1804., пох. на Ляндштрасе (Landstrassefriedhof).

Василь Шиманський (Simonszky), родом з Ясіня (Körösmező), свящ. мукачівської дієцезії, сотрудник при церкві св. Варвари у Відні, † 3. липня 1814., пох. на St. Marxerfriedhof.

Іван Фогарасий (Fogorossy), свящ. із Закарпаття, парох церкви св. Варвари у Відні, автор української граматики для Угорщини, † 11. грудня 1834. (St. Marxerfriedhof).

Андрій Розумовський, третій син останнього гетьмана України Кирила й Катерини Івановни Наришкіної, род. 22.X. 1752. р. в Глухові. Посол царя Александра I. на віденський конґрес і рос. амбасадор у Відні. Плекав українські традиції (за його часів стояв усе перед посольством „ein Russe u. ein Kosake"), любувався в співі й музиці і йому завдячує Відень, що Беговен міг творити у Відні, бо його удержував А. Р. своїм коштом. Зате Беговен присвятив йому Opus 59. (квартет Rasumovsky) — на українські мотиви й инші свої твори. Помер А. Р. 25.IX 1836., похований у склепі при каплиці в Schwertberg-у під Віднем.

Петро Паславський, почетний крилошанин митрополичої капітули у Львові, парох церкви св. Варвари у Відні, заслужився дуже плеканням хорового співу, † 22. липня 1847. (убитий в церкві після богослужения дяком Ковітчуком). Пох. на St. Marxerfriedhof.

Іван Гарасевич, доктор теольоґії, свящ. львівської архидієцезії, народній і церковний діяч, † 25. вересня 1861. у 80. р. життя (Währingerfriedhof).

Микола Ноль (Nagy), парох церкви св. Варвари у Відні, † 11. червня 1862. (St. Marxerfriedhof).

Кирило Максим фон Вєньковський, доктор прав, радник фінансів при Hofkammer-Prokuratur, † 2 лютого 1865. На якому цвинтарі похований, невідомо.

Юліян Антін Вислобоцький, правительственний радник, директор експедиту в міністерстві внутр. справ, † 3. червня 1871. (St. Marxerfriedhof).

Теофіль Насальський, письменник з Перемишля, † 9. березня 1876. На якому цвинтарі похований, невідомо.

Теофіль Онишкевич, родом з Підгородя, Галичина, директор протоколу в мін. юстиції, † 15. березня 1878.

Гнат Онишкевич, родом з Угнова, свящ. перемиської дієцезії, перший професор української мови в черновецькім університеті, видавець „Руської Бібліотеки", † 26. березня 1883.

Амврозій Товарницький, лікар і парл. посол зі Самбора, † 21 березня 1884.

Іван Константинович, радник міністерства, † 26. вересня 1889. (Hitzingerfriedhof).

---

[1]) Спис могил подаю в порядку смерти. — Я загалом зібрав понад 200 імен визначнійших Українців-покійників у Відні. Тут подаю тільки найбільш замітні.

Іван Вітошинський, надв. секретар при Найв. Трибуналі (Gerichts- und Kassationshof), † 16. березня 1890.

Іван Борисекевич, ур. 1815. р. в Увислі, пов. Гусятин, один з найвизначнійших українських орґанізаторів 1848. р. Заступник голови Головної Руської Ради, провідник депутації до Оломунця, орґанізатор „Зізду руських учених", національних ґвардій, „Гал.-Р. Матиц-і й ин. Посол до державної ради (61. і 67. рр. м. ст.) й сойму, завзятий оборонець національної справи. Помер у Відні 30. січня 1892. Де похований, невідомо.

Омелян Бриkович, родом з Вербівчика, лікар, † 21. листопада 1893. На могилі є памятник.

Омелян Лопушанський, доктор прав, доцент цив. процесу з українською викл. мовою у львівськім університеті, радник двора при Найв. Трибуналі, † 11. грудня 1893.

Іван Головацький, брат члена „Руської Трійці" Якова, ур. в Чепелях, Гал., довголітній редактор „Вістника державних законів", співавтор німецько-руського термінольоґічного словника, визначний москвофільський діяч (мав цілі десятиліття всі нитки москв. руху у своїх руках), † 9. лютого 1899.

Іван Савицький, род. з Бабянки, Гал., правит. радник, довголітній секретар кабінет. канцелярії, † 15. жовтня 1899. (Hernalserfriedhof).

Данило Козарищук, ур. в Радівцях, Буковина, редактор „Науки" (після Наумовича), † 16. квітня 1900.

Григорій Купчанко, ур. в Бергометі, Бук., письменник, редактор і видавець, заслужений збирач етноґрафічних матеріялів на Буковині, гарна збірка яких вийшла в Київі, автор книжки „Schicksal der Ruthenen" (1887.), †10. травня 1902.

Лев Ільницький, проф. гр.-оріент. вищої реальної школи в Чернівцях, † 22. липня 1902. (Döblingerfriedhof). На могилі є памятник.

Савин Теодорович, парох Ракова, пов. Долина, нар. діяч. † 19. липня 1903. після операції.

Роман Сембратович, род. з Монастирця, пов. Ліско, заслуж. публицист і редактор, голова віденської „Січи". Разом з д-ром М. Кордубою і С. Ярчевським видав 1898. р. альманах в 30-ліття віденської „Січи". Від 1900. р. видавав німецький місячник „X-Strahlen". Від 1903. р. на спілку з послом Василем Яворським перший пропаґандистичний журнал в нім. мові „Ruthenische Revue". Позатим написав і видав дві інформаційно-пропаґандистичні публікації: „Polonia irredenta" (Франкфурт н. Майном 1903.) і „Das Zarentum im Kampfe mit der Zivilisation" (Франкфурт н. Майном, 1905.). Помер 8. січня 1906. в 31. р. життя, пох. на Ґерстгофі. Має гарний памятник на могилі, спільній з його жінкою (Gersthoferfriedhof, Gruppe M. № 37). Памятник з білого тесового каменя в формі хреста (дол. й гор. основа † хрест). По боках його два великі зелізні на срібно помальовані ліхтарі. Могила добре вдержувана, засаджена цвітами. На поперечці хреста видніє золота напись: Auf Wiedersehen, на горішній основі: Hier ruhet unser lieber Schwiegersohn, Herr Roman Sembratowycz, Schriftsteller, gest. am 8. Jänner 1906. und seine Gattin, unsere teuere Tochter Christa, geborene Schwanzara, gest. am 11. März 1906. Нижче: R. I. P. Ще нижче: Unvergesslich!

Олександер Теминицький, свящ., член Голови. Виділу Т-ва „Просвіта" у Львові і його довголітній касієр, † 10. лютого 1907. в Алянді коло Бадену під Віднем. При „Просвіті" є стипендія його імени.

Петро Літинський, род. в Грузовій, Гал., доктор прав, радник краєвого суду, нар. діяч, † 1. березня 1907.

Денис Амврозій Сінкевич, род. з Перемишля, директор т-ва обезпечень „Axienda", † 13. липня 1908.

Володимир Бучацький, родом з Ясенова Гор., пов. Косів, радник двора при Найв. Трибуналі, † 17. серпня 1910.

Василь Ковальський, род. з Бродів, президент Сенату, посол до галицького сойму, сеніор Ставропиґійського Інституту, патронатський комісар церкви св. Варвари у Відні, визначний діяч, † 18. березня 1911. в 85. р. життя. На могилі є памятник.

Володимир Щавинський, д-р, род. з Поврозник, Гал., москвофільський діяч і публіцист, віденський кореспондент „Нов. Времени", „Галичанина" і „Прик. Руси" (псевд. Буй-Тур), † 17. листопада 1913.

Евген Лопушанський, род. зі Львова, доктор прав, радник міністерства, † 18. квітня 1914. (Döblingerfriedhof). На могилі є памятник.

Йосиф Дакура, род. з Яворова, міський лікар у Відні, дійсний член мат.-природописно-лікарської секції Н. Т. ім. Шевченка у Львові, † 19. липня 1914. (Ottakringerfriedhof).

Василь Данилович, род. з Підгорець, Гал., студент фільософії, провідник молоді й орґанізатор таємних ґуртків самоосвіти, редактор орґану середнєшкільників „Життє", Український Січ. Стрілець, † 16. листопада 1914.

Теофіль Мацілинський, род. зі Стрия радник скарбу, переслідуваний („заточенець"). † 4. січня 1915.

Петро Чумак, декан з Озірної, пов. Зборів, повітовий орґанізатор, † 3. квітня 1915.

Павло Демцьо, род. з Угнова, офіцял канцел. і журналіст, співробітник видань Союза визв. України, † 27. травня 1915. (Ottakringerfriedhof).

Михайло Марітчак, род. з Ясениці Сільної, пов. Дрогобич, радник скарбу, голова чит. „Просвіти" в Яслі, нар. діяч, переслідуваний („заточенець"), † 3. червня 1915.

Теофіль Дембицький, адвокат з Коломиї, президент Надзірної Ради Зем. Банку Ґіпотечного у Львові, великий патріот і меценат, записав ціле своє майно (село Белелую) Науковому Т-ву ім. Шевченка у Львові, † 16. липня 1915. Лежить донині в „гимчасовому" гробі.

Володимир Устіянович, син письменника о. Миколи, род. зі Славська, Гал., старший

військовий ветеринар (Oberstabstierarzt), † 13. серпня 1915.

Теофіль Грушкевич, ур. в Горожанні, пов. Рудки, дир. укр. гімн. в Яворові, організатор Коломийщини, член Н. Т. ім. Шевченка у Львові, ред. „Учителя", автор шкільних підручників і кількох книжок „Просвіти", † 2. вересня 1915., пох. в Пасрбаху під Віднем. На могилі є памятник.

Евгенія Ольга де-Сас-Кураковська, укр.-ням. письменниця, род. з Буковини, † 24. вересня 1915. р. в 19. р. життя (Neulengbach-Mark під Віднем). Посмертна її збірка: „Gedichte" (Wien. 1915.).

Сильвестер Глібовицький, род. з Циган, пов. Борщів, студ. унів., У. С. С., ідейний і рухливий член хору від. „Січи", † 17. листопада 1915. (Döblingerfriedhof).

Пилип Крижановський, род. з Бучача, адвокат у Відні, † 25. липня 1916.). (Döblingerfriedhof).

Евген Озаркевич, род. з Белелуї, пов. Снятин, лікар і визн. діяч, дійсний член Н. Т. ім. Шевченка у Львові, директор „Народньої Лічниці" у Львові, популяризатор медичного знання в українській пресі, календарах то-що, † 21. вересня 1916. Разом з ним похована його жінка.

Микола Герасимович, род. з Бродів, президент Найв. Трибуналу (Сенату), сеніор Ставропигійського Інституту, патронатський комісар церкви св. Варвари у Відні, † 26. січня 1917.

Петро Огоновський, брат проф. унів. й автора першої історії укр. літератури Омеляна, род. з Чагрова, пов. Рогатин, голова віденської „Січи", учитель гімн. і шкільний радник, автор кількох шкільних підручників, дійсний член Н. Т. ім. Шевченка у Львові, голова „Просвіти", † 9. лютого 1917. На могилі є памятник.

Василь Романовський, род. з Угнова, парох в Угнові, член „Гал.-Русской Матиці" й Народн. Дому, знам. знавець церковного ритуалу, † 18. лютого 1917.

Михайло Скородинський, родом з Тисьменниці, парох Підмихайля, нар. діяч, † 24. лютого 1917. (Baumgartnerfriedhof).

Гавриїл Гордий, ур. в Добрянівцях, Бук., редактор „Буковини" й організатор Січей, † 6. червня 1917.

Ярослав Весоловський, род. з Молодятина, пов. Печеніжин, засл. публіцист, редактор і діяч. Редактор „Діла", „Неділі", „Буковини" й инших періодичних органів преси, редактор видань „Просвіти", співробітник багатьох українських газет і журналів, незрівняний справоздавець щоденної преси, знаменитий бесідник. При кінці референт преси в мін. закордонних справ у Відні. Помер 21. червня 1917. На могилі ще в літі 1923. р. лежала розбита клєпсидра. Тепер і сей знак щез і могила вже ледви помітна — поволи зрівнюється з землею!

Василь Зарівний, род. з Куличкова, Гал., дентист-технік, патріот і добродій українського студенства у Відні, † 29. листопада 1917. (Hernalserfriedhof).

Іван Навроцький, род. з Підволочиськ, штабовий лікар, † 4. січня 1918.

Евстахій Волошак, д-р, род. з Яворова, професор львівської політехніки, дійсний член Н. Т. ім. Шевченка у Львові, † 10. липня 1918. На могилі є таблиця.

Роман Залозецький, род. з Болехова, Гал., професор політехніки у Львові й англійський консуль, дійсний член Н. Т. ім. Шевч. у Львові, визн. діяч, писав багато на економічні теми, при кінці правит. радник у Відні, † 6. жовтня 1918.

Микола Сендецький, род. з Тисьменниці, студент фільос., лишив талановиті спроби свого пера, † 15. травня 1919. (ранений смертельно товаришем-Німцем випадково). На могилі є памятник.

Михайло Біленький, род. з Харківщини, помічник присяжного повіреного (адвоката), видавець на спілку з пок. адв. Міховським самостійницького органу „Січ" у Харкові, співоснуватель Українського Військового Клюбу в Чернівцях у часі революції, потім помічник секретаря Посольства У. Н. Р. у Відні і член Партії Хліборобів-Державників, † 7. квітня 1920. трагічно, покінчивши самовбийством.

Евген Мисуда, род. зі Снятина, лікар, добродій українського студенства у Відні, пропагатор міжнародньої мови „Ido", † 2. лютого 1921. записав своє тіло Анатомічному Інституту).

Артим Хомик, род. з Дубянок, гімн. учитель, визн. журналіст і письменник, член-основник Союза українських журналістів і письменників у Відні, автор кількох публікацій і збірки новель „Всесильний доляр" (Відень, 1922.), співробітник „Літ.-Наук. Вістника", від. „Волі" й „На переломі". † 10. березня 1921. (Ottakringerfriedhof).

Осип Ганінчак, ур. в Бодарові, пов. Станиславів, надпрокуратор при Найв. Трибуналі у Відні, член Галицького Уряду, уповноважений для справ внутрішніх, потім голова кодифікаційної комісії, † 6. червня 1922.

Олександер Острожинський, ур. в Тисьменниці, військ. протоєрей, член „Гал.-Р. Матиці" й ин. тов., † 7. липня 1921.

Володимир Михальський, радник Найв. Адміністр. Трибуналу, † 3. листопада 1922.

Андрій Ференчак, ур. в Болиновичах, пов. Мостиска, металевий робітник, член основатель і довголітній голова т-ва „Родина", що істнує у Відні 29. літ. † 30. грудня 1923.

Микола Козловський, соціялістичний діяч, видавець „Нового Життя" (1918—1919.) в Станиславові, особисто знайомий з визначними провідниками соціялістичного руху в Европі, † 23. травня 1925. Тіло своє записав Анатомічному Інституту для дослідів.

Д-р Евген Левицький, ур. 17.I. 1870. р в Сидорові, пов. Гусятин, адвокат, співоснувatель радикальної, потім нац.-демократичної партії, спів-

робітник „Народу“, видавець „Будучности“, ред. „Діла“, співробітник „Вістника Союза визволення України“ й ин., посол до австрійського парляменту (1907. і 1911. рр.), посол ЗУНР. в Берліні і Празі, визначний політик і заслужений парляментарист, † 21. листопада 1925.

Крім вичислених вище поховані ще у Відні або під Віднем отсі Українці (я не найшов їх одначе в ніякому списі):

Олександер Шашкевич, ґенерал піонірів, † у Відні перед світ. війною, пох. на центр. цв. (Zentralfriedhof). На могилі є памятник.

Клим (?) Устіянович, інспектор залізниць, † в Neulengbach (?) під Віднем в часі світової війни.

Замітка: У Відні померли ще отсі визначні Українці, що їх тіла перевезено до Галичини, де їх і поховано:

1) Едвард Нападієвич фон Венцковський, тайний совітник, президент Сенату і член палати панів († 1. січня 1881.). 2) Йосиф Левицький, радник при Найв. Трибуналі († 8. жовтня 1905.), 3) Григорій Цеглинський, директор української ґімназії в Перемишлі, парл. посол і письменник, † перед війною. 4) о. Йосиф Фолис, парох Скнилова, парл. посол, † 9. жовтня 1917., 5) д-р Евген Олесницький, адвокат, парл. і соймовий посол, визначний діяч, † 26. жовтня 1917., 6) Орест Авдикович, ґімн. учитель і письменник, † 29. жовтня 1918., похований в Перемишлі 1. листопада 1918.[1]).

УКРАЇНСЬКІ ВОЄННІ МОГИЛИ У ВІДНІ.

Розложились вони на величезному просторі центрального цвинтаря півколесом — поміж і всуміш з могилами вояків усіх національностей б. австро-угорської монархії. Розложились в найкращому місці, зараз за великою церквою-капелею, в якій поховано великого Люегера, майже на середині сього великого цв. ря. А в тих могилах лежать тисячі-тисячі німих свідків недавньої слави й величі недавно ще великої держави...

Се т. зв. Цвинтар Слави — Heldenfriedhof. Його могили, т. зв. Kriegsgräber, розрослися до широких розмірів широчезної підкови, береги якої з середини покриті могилами старшин, а дальше тягнуться цілі поля могил підстаршин і стрільців. Таких піль є кільканайцять, і всі вони засаджені довкола рівномірно високими кипарисами. Кипарисами обведений і цілий сей цвинтар. Старшини лежать одинцем, у всіх инших могилах лежить по чотирьох вояків. На кождій могилі гарна деревляна табличка, на якій німецькою мовою виразно виписане імя, назвище, військовий степень і та частина, до якої небіщик належав. Усі могили означені числами, удержувані в найбільшому порядку, засаджені цвітами.

Вхід до отсього Цвинтаря Героїв відкривав до-недавна високий (деревляний) памятник у виді дзвіниці, який перед двома роками знесено. На його місці відслонено дня 1.XI. 1925. р. одинокий в своїм роді величавий памятник у виді сумуючої жінки — роботи Антона Ґанака, найбільшого тепер віденського скульптора. На основі сього памятника видно здалека напис: Nie wieder Krieg! На памятник громада Відня асигнувала 115.000 австр. шілінґів (1 міліярд 150 міліонів австр. К або 16.400 долярів). Характеристична річ, що проти ідеї отсього памятника (сумуюча жінка!) виступила на засіданню міської ради проти соціялістичної більшости Відня христ.-суспільна меншість — устами послажінки...

Подати приблизну скількість похоронених тут синів України не легко, бо важко найти мірило, на основі якого можнаб обчислити всіх Українців Галичини, Буковини, Закарпаття й тих зрештою нечисленних полонених Придніпрянців, що тут спочили на віки. Надто вже вони перемішані з небіщиками инших народів, а до того імена їх нераз до неможливости поперекручувані. Лежить тут загалом 15.764 вояків і 627 старшин всіх національностей старої Австро Угорщини, позатим невеличка скількість полонених „ворогів“ — на краю отсього цвинтаря. Коли приняти на увагу, що Українці мали в старій монархії мало не 10% із загалу її населення, а українські вояки, як знаємо, гинули не менше, як вояки зпоміж инших народів, коли пригадати, що Галичина була увесь час тереном війни або найблизшим її запіллям, через що наші ранені примушені були лікуватися по шпиталях західних провінцій Австрії, де, особливож у Відні, лежали й умирали ще й у 1920. р., коли нарешті додати, що Українці Галичини й Буковини зложили ще й добровільний податок крови через виставлення січово-стрілецьких формацій, — то мабуть не помилимося, коли число похоронених тут синів України подамо на яких 2.000 душ. Отже число, як на один цвинтар — дуже поважне.

Розпізнати Українців на сьому Цвинтарі Героїв зовсім легко. Вистарчить кинути оком на такі написи як: пор. Пігуляк, четар Дзерович, кадет-аспірант Криницький і ті десятки або й сотки Іванів, аби усвідомити собі, що в тих могилах закопано багато нашого молодого цвіту, немало думок і замислів, великих змагань, ще б'льших мрій, та найбільше віри й надії! Закопано на чужині, яка сьогодня привітнійша до померших (як і до живих), ніж Рідна Земля... Бо лежить тут

[1]) Тимсамим простуємо згадку в статті „Український Некрополь“, (Стара Україна, VI., 1924.), немовби могила Авдиковича була у Відні.

спокійно У. С. Стрілець з написю „Ukrainischer Legionär“, лежать вояки з „Ukrainische Sammelstelle“, лежать і сотки „Іванів без роду, без долі“... Лежать самітно старшини, лежать разом з товаришами зброї инших народів підстаршини і прості вояки. Є могили, в яких спочиває по двох і трьох Українців, а є й такі, в яких всі чотири поховані — сини українського народу[1]).

Зазначу наконець, що поодинокі могили українських вояків і У. С. Стрільців є й по инших віденських цвинтарях.

ГРАФІКА УКРАЇНСЬКИХ ГРОШОВИХ ЗНАКІВ.

Написав МИХАЙЛО ОБІДНИЙ.

ПОЯВА у відродженій Українській Державі українських грошових знаків викликала незвичайний ентузіязм серед населения. »Свої«, »наші вкраїнські« гроші переливалося на устах тисячних мас опянілого щастям народу на вулицях Київа й поза Київом широко по Вкраїні. Плакали з радости, молились і цілували »свої гроші«. Там, де величні й чарівні слова універсалів ще викликали туманність і тривогу, »нові гроші« з образками не царів і царських інсіґній, а — селян і пшениці вливали віру і твердість.

Захоплюючись самою появою »українських грошей«, відома річ, якось відсувалась увага від краси і принадности ґрафічної творчости.

А тим часом з появою українських грошових знаків звязані імена кращих українських артистів малярів.: Проф. Нарбута, проф. Бойчука, Проф. В. Кричевського, І. Мозалевського, А. Середи, О. Кульчицької, А. Ждахи, Ф. Красицького та иньших.

Грошеві знаки, що були в обігу на Вкраїні в 1917 — 1920 р. р., нагадують нам лише про частину ґрафічних праць Мистецько-ґраверного відділу Експедиції заготовки українських державних паперів. Великі ґрафічні збірки того відділу — твори понад двадцяти артистів-малярів, — проекти: грошових знаків, ріжних марок, державних гербів, карт до гри, бандеролів й инш. ще й до сьогодня мало кому відомі, хоча й заслуговують на ряд спеціяльних статей.

Всі ці збірки ґрафік мали б складати цілий Музей Міністерства Фінансів в Українській Державі, але колесо історії повернулося так, що скоро трудно буде шукати навіть й самих слідів так недавніх українських міністерств. На наших очах нищились і до сьогодня нищаться архиви великої української революції на паперових фабриках як сирівець, в крамницях як обгортка, та ще чужиниці, що розуміються дещо більше на цінности наших архивів, з великою охотою збирають і навіть скуповують. Спроби ратування загибаючих на еміґрації памяток (Комітет Музею-Архиву Визволення України у Львові, Український Національний Музей-Архив у Празі, Військово-Історичний Архив у Відні та краєві музеї, бібліотеки і Т-ва) не зустріли належної допомоги з боку широких кол громадянства.

Ще частина памяток хоронится по приватних руках, переважно в осіб, що брали ту чи иншу участь у відродженні й визволенні України, але на жаль є особи, які дивляться на попавші до їх рук памятки не як на загально-національну власність, але як на свою власність.

Повстає питання: де збірки ґрафічних праць мистецько-ґраверного відділу, чи уцілили вони до сьогодня, з чиїх і яких праць вони складаються?

Користуючись відомостями, ласкаво уділеними мені професором Української Мистецької Студії в Празі арт. мал. І. Мозалевським, а також використовуючи зібрані мною 20. ґрамп, я хочу зробити бодай перелік ґрафічних праць, залишаючи фаховий розгляд їх комусь иншому.

Насамперед декілька слів про організацію відділу. Мистецько-ґраверний відділ утворено в березні 1918 р. при Експедиції заготовки державних паперів. Першим управителем експедиції був А. Л. Венераки (земський діяч), другим в. о. управителя п. Барбарів (урядовець Банку), третім А. І. Михайловський (бувший віце-директор Російської Експедиції заготовки держав. паперів), четвертим п. Данильченко і останнім в. о. управителя п. Грабовський (в Камяниці). Завідуючим Мистецько-ґраверним відділом був арт. мал. І. Мозалевський від початку заснования відділу до червня 1919 р., а потім арт. мал. Подунко. Відділ поділився на такі підвідділи: літоґрафсько-ґраверний, стереотипний, словолитний, літоґрафсько-перекладний, контревний, ґравюри по металу, фототипії, фото-цинкоґрафський та мистецький з музеєм.

Над виготовленням проєктів грошових знаків і инш. державних паперів працювало понад двадцять артистів-малярів.

Замовлення і виплату гонорару провадив завідуючий відділом, в порозумінні з управителем Експедиції.

Для розгляду виготовлених праць утворено при Міністерстві Фінансів спеціяльну Комісію, в такому складі: Головою Комісії — товариш міністра фінансів (В. Мазуренко), заступник голови — помічник управителя Експедиції (п. Барбарів), члени: представник від Міністерства Освіти (Проф. Д. Антонович), представник від Української Ака-

[1]) Прим. у могилі ч. 108: Єрміджук Василь, з 24. п. п., Кулик Михайло з 35. п. п., Лісовський Володимир з 55. п. п., Мартинович Василь з 25. п. гірської артилєрії.

демії Мистецтва (Проф. Нарбут), завідуючий Мистецько-граверним відділом (арт. мал. І. Мозалевський), завідуючий цинкографією (Н. Негель), та ще два ґравери (Гришманюк і Петенко).

За виготовлення проєктів виплачували досить великий на той час гонорар, наприклад: за проєкти бандеролей — 300—500 карбов., поштові і гербові марки 700—1000 карб., малюн. патента чи білета позички — 1500—2000 карб., грошові знаки — 2000—5000 карб.; за талію карт до гри 8.000—12.000 карб. (тоді середня місячня платня урядовця виносила прибл. 450 карб).

Тепер переглянемо, хто і які виготовив проєкти.

Проф. Нарбут: 100 карб., друковані в Київі в грудні в 1917 р., народня назва »жидівські« або »Горпинка«: 100 карб. другий випуск із витиснутим портретом Богдана Хмельницького, друковані в 1919 р., в Камянці Подільському, народня назва »Богданівка«; 10 гривень, 100 грив. і 500 грив., друковані в Німеччині;[1]) поштові марки в 40 і 50 шагів: марка на користь листоноша; печатка Укр. Академії Мистецтва: карти до гри: водяні знаки: сітка до асигновок: малюнок до адресного бланку листівки.

Проф. Бойчук: гербова марка.

Проф. В. Кричевський: герб Української Народньої Республіки; 2 гривні (друкувалися в Німеччині).

Арт. мал. А. Середа: поштова марка в 10 шагів, теж в 20 шагів:

Арт. мал. І. Мозалевський: 1000 і 2000 гривень, друкувалися в Німеччині, марка в 10 грив. з портретом Мазепи, малюнок патенти. листа, водяні знаки, карти до гри — сорочка і обгортка, бандероль на папір для цигарок, теж на цигарки, тютюн, сірники та дріжджі.

Арт. мал. Ждаха: карти до гри:

Арт. мал. Золотов: 1000 карбов., друковані в 1919—1920 р. р. в Камянці Под. і Варшаві, народні назви »гетьманка«, »рибі«: 10 карбов., друков. в 1919 р. в Камянці-Под., одночасно випускали большевики в Київі, народня назва »десятка«, поштова марка в 10 грив., теж в 10 грив. з портретом Богдана Хмельницького, теж в 4 гривні з портр. гетьмана Скоропадського, театральна марка в 10, 20 і 40 шагів: ґріф до вексельного паперу, водяні знаки:

Арт. мал. О. Кульчицька: проєкт грошей;

Арт. мал. Ф. Красицький: поштова марка:

Арт. мал. Каперович: марка судової оплати:

Арт. мал. Богомазів: 500 карб. і 50 карб.:

Арт. мал. Зайончковський: карти до гри:

Арт. мал. Розова-Мозалевська: консульська марка в 5 карб., дві поштові марки:

Арт. мал. Налепінська: 1 карб., теж 40 карб.

Арт. мал. Сальників: 20 шагів з портретом Богдана Хмельницького:

Арт. мал. Румянцев: поштова марка в 2 грив., консульська марка 20 шаг.:

Арт. мал. Красовський: карти до гри: ґріф до гербового паперу, театральна марка в 5 і 10 карбов., водяні знаки, 25 карб., друковані в 1918 р., в Київі, 50 карб., друковані в 1918 р., в Київі, зі знаком серії А. К. і в Одесі — А. О., народня назва »лопатки«: також друковані Урядом ґенер. Денікина в Одесі зі знаком А. О. 211 і вище, знані в народі під назвою »Денікинські лопатки«.

Арт. мал. Обозненко: поштова марка в 20 грив.

Ґравер Гришманюк: поштова марка в 2 гривні.

Арт. різбар Сніткин (авт. проект. памятн. св. Ольги в Київі): гербова марка в 1, 2, 3, 5 і 10 карб., — два варіянти;

Арт. мал. Романовський: дві сітки для грошей, гербова марка, 250 карбов., друков. в 1919 р. в Камян.-Под., народня назва »птичка«, »фейгели«, »канарейка«.

Арт. мал. Кремінський: карти до гри:

Арт. мал. Баранів: карти до гри;

Арт. мал. Юдевич: 100 карб.;

Арт. мал. Вітен: дві поштові марки;

Арт. мал. Приходько: 25 карб., друк. в 1919 р. (другий випуск).

Ще треба згадати про випущений в Станиславові в 1919 р. Експедицією Заготовки Держ. паперів розмінний знак в 5 грив., коли виникла велика потреба в дрібних копюрах. Якогож артиста-малярa проєкт цього грошового знаку? І нікого і — разом аж трьох. Сталося так, що в той час завід. Мистецько-гравер. відділом арт. мал. І. Мозалевський звільнився з посади, а його наступник арт.-мал. Подунко ще не приступив до праці. Тому за »виготовлення« проєкту взялися в. о. управителя Експедиції Данильченко і товар. управ. Каневець. Вони повипилювали фрагменти з кліше ріжних грошей, що вже друкувалися, і склали один грошовий знак. А саме: овал із тризубом запозичений із десяти карбованців роб. арт.-мал. Золотова, квадрати із тризубом — із марки (розмін. знак) в 10 шагів А. Середи: коло з козаком — із 1000 карб. роб. арт.-мал. Золотова, але саме цей значок (печатка) є роботи не Золотова, а арт.-мал. проф. Нарбута (його лише туди додано). При першому випускові цього грошового знаку трапилася ще неприємна друкарська помилка, а саме в напису »5 гривень« було пропущено букву р.

Звичайно, й цей перелік графічних праць не є повний. Я ще не згадую тут серії поштових марок, виготовлених і друкованих закордоном вже пізніше.

[1]) Гроші, що друкувалися в Німеччині під доглядом фаховців Німців, дуже багато втратили з мистецького боку і деякі ледви нагадують оригінали. Насамперед до всіх грошей Німці додали свої сітки, далі чимало повставляли своїх фрагментів, не кажучи вже про зміну колірів грошей. Проф. Нарбут був дуже незадоволений випущеними в Німеччині 500 і 100 грив., а більше-менше задоволений лише 10 грив.

Як бачимо, тут богато ґрафік, які не побачили світу, а тому вельми бажано було б видати тепер альбом їх репродукцій.

Але деж ті ґрафіки-оригінали?

Минуло два роки, як я в останнє мав певні відомости про частину ґрафічних збірок Мистецько-ґраверного відділу. Я тоді навіть переглядав опис майна і поробив собі виписки з опису. А тепер я ті виписки переглянув разом з проф. І. Мозалевським, при чому виявилося, що серед ґрафічних праць, зазначених в тім опису, вже бракувало таких: Проф. Нарбута: 100 карб. 1917 р., 100 карб. 1918 р., 10, 100 і 500 гривень, водяні знаки; Арт. мал. І. Мозалевського. 1000 і 2000 гривень, Арт. мал. О. Кульчицької — проєкти грошей, Арт. мал. Ф. Красицького — поштова марка, Арт. мал. Золотова: 1000 карб. і водяні знаки, Проф. В. Кричевського — 2 гривні, Арт. мал. Романовського 250 карб., Арт. мал. Красовського: 50 карб. і 25 карб. та водяні знаки; Арт. мал. Приходько — 25 карб., Арт. мал. Л. Розова — дві поштові марки, Арт. мал. Вітен — дві поштові марки, Арт. мал. Юзевич — 100 карб.

Коли пригадати, що гривні в 2, 10, 100, 500, 1000 і 2000 друкувалися в Німеччині, де за друком грошей доглядав ґравер Шевченевський, то може він щось знає про оригінали тих ґрафік.

Щож торкається до решти ґрафік, яких бракує в опису, то може подадуть відомости останні управителі Експедиції п. Данильченко і п. Грабовський та завідуючий мистецько-ґравер. відділом Ар. мал. Подушко.

Ще можнаб сказати декільки слів про місцеві розмінні білети, що їх випускали органи місцевих самоврядувань в 1918 і 1919 р. р. ізза браку на місцях відповідної кількости дрібних розмінних знаків Державної Скарбниці. Деякі виконані ґрафічно, але в більшости грубо і не оригінально. Так »Розмінні Білети міста Житомира« (в 1, 3, 5, карб.), гривні (2, 6, 10 і инш.) Кам'янець-Под. Міської Управи, про решту не маємо під рукою матеріялів, а »гривні« Могилівської міської Управи, »Бони« Проскурівської Міськ. Упр. і инш. не мають нічого спільного з ґрафікою.

На нашу думку, оригінали ґрафік українських державних паперів, що не являються власністю ні поодиноких осіб ні б. урядів, а які є власністю цілої нації і на які витрачено в свій час величезні кошти із Державної Скарбниці, слід як найскорше передати до Українських Музеїв у Львові чи Українських еміґраційних музеїв.

Безумовно лише там їм місце, як памяткам, що вже одійшли до історії. Лише там вони схоронять ся і там їх завжди можна використати при всякій можливій потребі.

MISCELLANEA.

ORLIKIANA.

1) ОРЛИКИ Й ГЕРЦИКИ.

(Ґенеальоґічна замітка).

Між паперами Ґригора Пилиповича Орлика, що переховуються в замку Ґентевилів, є замітка, складена в 1747. р. Ґригором про його рід, який подаю тут без коментарів, бо для останніх потрібні джерела, яких закордоном годі дістати.

Першим з роду був Станіслав Орлик в 1121. р. прародич обох родин, що потім розселилися на Шлезьку і Польщі. В архиві переховується оріґінальний диплом цісаря Ферднанда з 12. липня 1624. р. »ґрафові Орликові з Моравії«. Але в ці часи рід Орликів вже розділився на дві вітки: одна залишилася в цісарських володіннях, а друга вже була в Польщі, куди, видко, вимігрувала ще підчас ґуситських війн в XV. віці.

В ґрамоті цісаря Ферднанда читаємо, що »Орлик на славянській мові означає орла і що в Угорщині ця родина має імя Olach«.

З найближих предків Ґригор цитує Яна Кристофа Орлика, що помер в 1592. р.: був одружений з Беатою з Бучача, з роду Пилява, дочкою подільського воєводи.

Сином їх був Степан Орлик, помер в 1636. р.[1]: сином його знова був Степан Орлик, вбитий під Хотином 11. ґрудня 1673. р. в 51. році: маєток його був біля Смоленська[2]). Дружина його була з литовського роду Волоцкевич.

Степан Орлик мав двох синів: старшого Степана, який помер бездітним, і другого Пилипа — майбутнього ґетьмана[3]), якому дістався батьківський маєток на Минщині, який продав дуже рано і вимігрував на Україну. Сином його був Ґригор Орлик.

З боку матери Ґригор нотує такі данні:

Павло Герцик, ґадяцький староста на Україні, з старої литовської шляхти з роду Любеч, помер в 1640. р.[4]): одружений був з Софією

[1]) Ґригор покликається тут на Несвицкого, стор. 470.

[2]) Постанови сойму з 1660. р., стор. 18., вихваляють відвагу Степана Орлика (примітка Ґригора).

[3]) Таким чином, ґетьман Орлик мав один рік, як помер батько.

[4]) Несвєцкий, II., 361.

Лащинською з старого волинського роду „Wierzbna“, що померла в 1632. р.

Син його Павло, полтавський полковник (gouverneur en chef des Cosaques de Canton et à la ville de Poltava en Ukraine), помер в 1699. р. і похований у Київі.

Його дружина Ірина Яблонська померла в Сибірі, куди цар Петро заслав її після полтавської битви.

Дочкою їх була Анна Герцик, гетьманша і мати Григора Орлика.

Париж. *Ілько Борщак.*

2) ЛИСТ П. ОРЛИКА ДО АНГЛІЙСЬКОГО КОРОЛЯ

з 20. XII. 1720 р.

У 1916. р. в II-ім випуску »Сборника«, який видала київська »Комиссия для разбора древних актов«, я видрукував документи, що їх зібрав був покійний проф. В. Н. Александренко в деяких архівах західньої Европи, а які торкалися життя і діяльности Пилипа Орлика. Припадком один із тих документів лишився тоді невиданим. Це лист Орлика до англійського короля, який він післав 20-го грудня 1720. р. із Ганновера, тобто незабаром після від'їзду Орлика з Швеції до Німеччини.

Київ. *В. Кордт.*

Serenissime atque potentissime Rex Magnae Britaniae Domine clementissime.

Solicitas anima volvebam curas, ut anhelantissimum meum desiderium, quo in presentaneam S-ae V-ae R-ae M-tis adorationem ferebar possem explere spe fretus cultuandi cernuis ritibus S-am V-am R-am Maj-tem in haereditario ejus Ducatu Hanoverensi, verum, uti fallitur augurio spes bona saepe suo, ita et meas praesagas spes irritas contrarius fecit eventus, quum ultra vota mea citius quam sperare poteram, amor boni publici S-am V-am R-am M-m in regnum suum hinc avocaverit meque honore illo privaverit. Supplici tamen litera damna rependo mea et submisso animi cultu S-am V-am R-am M-tem veneror. Quoniam autem Deus Pacis qui superbos reprimit spiritus, ad pacandum Christianum orbem et ad reprimendam nimis elatam effrenatamque Moscoviticam potentiam, heroico S-ae V-ae R-ae M-tis pectori pium ac vindicem inspiravit zelum, igitur minime dubito, quin S-a V-a R-a M tas annuendo votis et desideriis serenissimi ac potentissimi Regis Sveciae, confederati sui (cujus in causa mea datas humillime ad S-am V-am R-am M-tem transmitto) clementissime velit, rebus meis, tum iis quae ad Rempublicam Polonicam spectant, per ministros suos Brunsvici in tractatu pacis omni meliori modo tamquam aequus et pius arbiter prospicere, tum eas quae ad executiendum jugum Moscoviticum de universa gente Cosacica pertinent, apud Portam Othomanicam tamquam justus injuriarum vindex promovere.

Quod attinet ad negotia Rempublicam Poloniam concernentia ediscent ministri S-ae V-ae R-ae M-tis ex plenopotentiariis Sveciis, quam justam habeo causam praetendendi apud eandem Rempublicam loca sedesque habitationis pro Cosacis in Ucraina anteriori. Quod vero spectat Portem Ottomanicam, ibi non multum in expetendis suppetiis desudabo, cum habeam instrumentum foederis inter me et Hanum Dominiumque Crimense contre Moscos conclusi ac diplomate

Найясніший і Наймогутніший Королю Великої Британії, Наймилостивіший Пане!

Душу мою хвилювали тривожні турботи, щоби виповнити моє найпальнійше бажання й особисто засвідчити Вашій Королівській Величности мою пошану. Я мав кріпку надію, що мені вдасться пошанувати В. Величність найглибшою пошаною у його насліднім князівстві Ганновері. Але, як гарна надія часто обманює в своїму передчутті, так і мої ваші надії наслідком некорисного випадку не сповнилися. Бо наперекір моїому бажанню, скорше, ніж я цього міг надіятися, піклування про добро держави відкликало В. Величність звідси до свойого королівства й позбавило мене такої чести. Всеж таки моїм покірним письмом я направляю згадану невдачу і покірною душею шаную В. Величність.

Тому, що Бог мира, котрий покоряє горді уми, для замирення християнського світа і для приборкання Московської держави, що занадто вже загналася й розпустилася, натхнув геройські груди В. Величности справедливим і спасенним поривом, я зовсім не сумніваюся в тому, що В. Величність, сповняючи гаряче бажання свойого союзника, найяснійшого і наймогутнійшого короля Швеції (листа якого дотично моєї справи найпокірнійше пересилаю В. Величности)[1]), наймилостивійше зволить, як можна найкраще, як справедливий і праведний суддя, при заключуванню мирового договору в Бравнивайгу попіклуватися через своїх міністрів про мої справи відносно Польської Республіки, а також, як справедливий местник за обиди, піддержати перед Оттоманською Портою справу скинення московського ярма зі всього козацького народу.

Що торкається справ відносно Польщі, то міністри В. Величности можуть дізнатися в шведських повновласників, на скільки справедливі мої домагання до згаданої Республіки про місця для поселення козаків на Передній Україні.

Щож торкається Оттоманської Порти, то тут і не треба великих заходів, щоби добути поміч.

---

[1]) Див. Іл. Борщак. Orlikiana. (Хліборобська Україна, кн. IV., ст. 370.). — Ред.

Imperatorici Turcici confirmati quae omnia in originalibus suis vidit Primarius S-ae V-ae R-ae M-tis minister Bernstorp. Restat solum ut S-a V-a R-a M-tas pro publica utriusque confederati Regni utilitate pro atterendisque viribus Moscoviticis patrocinio suo me protegere literis suis apud eandem Portam auxiliarem et ex innata clementia viaticum providere clementissime dignetur, quoniam res Regni Sveciae angustae non permiserunt nervum rerum gerendarum sufficientem mihi suppeditare.

Pietatem hanc S. V. R. M-tis rependet aeternus Rex regnantium, ego vero non desinam esse

Sacrae Vestrae Regiae Majestatis
humillimus et fidelis servus
Philippus Orlik, Dux.

Hanoverae,
20. Xbris 1720.

Бо маю документ про союз, який заключили зі мною проти Москви Хан і Кримське Правительство й який затвердив грамотою турецький султан. Усі ті документи в оригіналах бачив перший міністр В. Величности, Бернсторф. Залишається тільки, щоби В. Величність для спільної користи обох союзних держав та для ослаблення сил Москвитин наймілостивійше зволила заступитися за мною своїм листом до згаданої союзної Порти і з вродженої В. Величности ласки заосмотрила мене засобами на подорож, бо важке становище шведського королівства не дозволило йому заосмотрити мене в достаточній мірі найконечнійшим для ведення справ.

За се добродійство В. Величности вічний Володар володарів винагородить, а я на завсіди останусь

Вашої освяченої королівської Величности
найпокірнійший і вірний слуга
Пилип Орлик, Гетьман.

Ганновер,
20. грудня 1720. р.

3) ЩО ЧИТАВ МОЛОДИЙ ГРИГОР ОРЛИК.

В реєстрі університетської бібліотеки в Лунді (Швеція), де Григор Пилипич Орлик студіював, є такі його записки:

D. 20. Novembris (1717) habe ich 2 Russchische Bücher gelent. Eine Betbuch andere Liturgia Sacra heisen.

restit 25. oct. 1718.
Gregorius Orlik.

D. 23 (Nov. 1717) hab ich von Bibliothec gelenit Ein Gramaticam Justii Lipsi Epistolas und Epistolae Ciceronis Junii und Adagia Erasmi Rotordami in I vl.

rest. 27. nov.
Gregorius Orlik. „ 31. jan. 1719.

Manutius in Ciceronis Orationes Pontani pro gymnasmata 2 Thomi d. 27. Novembris Anno 1717.
Greg. Orlik.

D. 14. Maii (1718) habich ausgelent Ciceronis Episto Orationes Th. 1.

restit. d. 25. oct. 1718.
Greg. Orlik.

Такі були книги молодого студента: Руська (українська), Ціцерон і Еразм Ротердамський.

Л. Бориак.

За ці виписки складаю подяку бібліотекареви лундського університету.

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕКОРАЦІЇ І РІЗЬБИ.

БОЖИЙ ГРІБ І ВЕРТЕП У ЛЬВОВІ В XVII—XVIII ВВ.

Подав ІВ. КРИПЯКЕВИЧ.

Декоративне малярство і його початки на Україні дотепер не розслідкені докладнійше. Др. Василь Щурат в Комісії для історії мистецтва в Науковім Товаристві ім. Шевченка у Львові в 1917 р. звернув увагу, що декоративне малярство появляється у великому числі у XVIII в. з нагоди коронацій ікон, при тріюмфальних брамах і подібних святих, яких описи і малюнки дійшли до нас. Але своїми початками декоративне малярство сягає у ще давнійші часи. Хочу звернути тут увагу на звістки про декорації у т. зв. Божих гробах і вертепах у Львові в XVII і XVIII в.

В Успенській церкві при Ставропигійськім братстві важнійші празники обходилися дуже святочно і з великим накладом коштів, — особливо страстний тиждень і Великдень. У страстнім тижні ставлено в церкві т. зв. Божий гріб. Вперше стрічаємо про се згадку 1613 1617 р., але тоді вже Божий гріб віддають до направи, отже він не є новиною. (Архивъ Ю З Россіи I т. XI 342, 346, 354). В 1632 р. поставлено в церкві новий гріб: в 1654 р. будував його Іван Смоктун, в 1657 р. відомий друкар Михайло Сльозка (також XI 383, 426, 446). Від 1659 р. бере гріб в опіку столяр Матвій і 1660 р. ставить новий гріб за 100 зол., для переховання його збудовано окрему комору з тертиць на підвалинах, десь при церкві (XI 462, 464, 471). Про архітектуру Божого гробу з початку не маємо більше даних, лише те, що уживано липових дощок, богато цвяхів і т. ин. Аж з 1717 р. маємо докладнійший контракт братства з майстрами Францом і Йосифом Зубрецькими. „на виставленіе і збудованіе Божого гробу в тій св. церкві після абрису собі даного і руками їх м. п. старших підписаного", протягом 5 місяців за 500 зол. „Той Божий гріб і та структура має бути на шістьох філярах, у звиш на 14 ліктів, крім хреста над нею, після пропорції alias

після абрису": будова має бути поставлена на місці „так докладно, як та структура сього потрібує, з ґанками, перспективами, долиною і горіною, капітелїк токарською роботою".. (XII с. 427). З инших згадок дізнаємося, що »підобіне гробу було мальоване, що гріб освітлювано мальованими лямпами і »банями«, що висіли на кручених дротах: лями було богато, напр. раз куплено нових більше як 100, до освітлення уживано оливи (XI с. 470, 495 і ин.).

При Божих гробах згадується також малярська декорація.

Так 1666 р. в рахунках братва читаємо між видатками до гробу: столяреви від ставлення гробу 8 зол., на ріжні цвяхи 2 зол., на шпильки 10 гр., на коваля до гробу 1 зол., ігляреви від 60 кручених дротів 20 гр. і дальше — „пану Миколаю малярови за сім штучок мальованих, — страсти, і від 6 ангелів 4 зол." (XI 471).

В 1669 р. маємо рахунок: за 12 пророків малярови 12 зол., за 3 Марії до Божого гробу 9 зол. (XI 491).

Тогож 1669 р. знов: за образ Воскресения до Божого гробу 5 зол. 15 гр. (XI 495).

Всі отсі образи служать до декорації гробу, се очевидне: тому сі мальовила названо „штучками" і тому ціна їх значно нижша від стінних ікон: так напр. маляр Миколай за 7 штук дістає ледви 4 зол., коли иншим разом за саму направу престольного образу дістав 20 зол. (XI 477).

Є сліди, що і при иншіх свитах уживано подібних декорацій: так напр. 1664 р. згадується в рахунках — малярови за два ангели до Успенія 20 гр. (XI с. 468): може до сього належить 1666 р. 10 ангеликів за 9 зол. (XI 489).

Наренті є звістки, що появившиси тоді і справжні театральні декорації. У братській церквій давали у тих часах великодні діяльоґи, які знаємо з 1630 і 1689 р., і не скорше із нарікань Івана Вишенського про маскарників (Др В. Щурат, Христос Пасхон — Записки НТШТ. т. 117/118). До сього можна додати ще звістку в рахунках братва 1675 р., де між великодними видатками є позиція: студентови на потребы до діяльоґу 3 зол. (XI 520); тогож року згадано видаток теслям від роблення двоїх theatra 1 зол. 15 гр. (XI 504). Чи були тут і мальовила, не знаємо.

Мальовані декорації стрічаємо вправно між розходами з нагоди вертепу 1666 р.: „за вертеп і градус і дошки до вівтаря столяреви 13 зол. 3 гр., малярови 6 зол., знов малярови за всі мальования до вертепу 18 зол. (XI 489 — 90).

УКРАЇНСЬКІ ДЕРЕВЛЯНІ ХРЕСТИ XVII СТ.

Подав ІВ. КРИПЯКЕВИЧ.

В наших музеях знаходяться у великім числі деревляні хрести і хрестики з XVI — XVIII в. з ріжними різьбами, часто з написями, і навіть з датою. Скільки знаю, дотепер вони не були близше описані ані розсліджені. Але інтересно булоби ствердити, хто і де їх виконував, бож були якісь головні центри, де сей рід мистецтва чи артистичного ремесла процвитав. З гори треба думати, що найбільше займалися такою різьбою монахи (так само, як з монаших кругів походили різані деревляні картини, призначені до ілюстрації тодішніх друків). Можна знайти на се докази в тогочасних актах.

В XVII в. бачимо загальний звичай, що українські монастири, і взагалі духовенство, посилаючи письма до своїх добродіїв і протекторів, передавали їм також ріжні малі дарунки: церковні книги свого видання, мощі святих, всякі дрібні памятки. Між тими дарами нерідко стрічаємо і деревляні хрестики.

В 1640 р. митрополит Петро Могила посилає цареви частину мощий св. Володимира і додає: »къ симъ же и моего смиренія рукодѣлья, два креста... прими« (Акты Ю З Россіи III с. 29). Сі слова Могили вказують, що він й власноручно робив хрести, — мабуть деревляні.

В жовтні 1648 р. під Львів до Богдана Хмельницького прийшов один з монахів крехівського монастиря і передав йому від братії лист і деревляний хрестик (опис облоги Львова Сам. Кушевича, Жерела до історії України IV с. 105).

В 1654 р. печерський ігумен Йосиф Тризна прислав цареви мощі Марка печерського, кілька книг і »крестъ древянъ рѣзной съ праздники« (Акты Ю З Россіи X, 706, 756).

В 1657 р. ігумен Крехівського монастиря Пайсій привіз цареви мощі св. Стефана і Варвари, 6 ложок і „2 креста рѣзные" (Акты Ю З Р. III 596).

Таких згадок знайдеться в сучасних документах певно й більше. В тих лякончних жерелах, які тут подаємо, виступають два осередки, з котрих розходилися сі деревляні хрестики: Київ і Крехів, оба монастирі тоді дуже численні в монахів (в Крехові 1657 р., вже потім, як монастир був зруйнований, переживало 100 черців!). Требаб звернути увагу на різьблені хрести, переховані в музеях і може в тих монастирях, — чи не знайдуться на них близші дані про різьбарів, які їх виконували.

ХРОНІКА.

УКРАЇНСЬКІ МУЗЕЇ.

Музей Наукового Тов. ім. Шевченка у Львові. Оснований в 1892 р. музей при Науковому Тов. ім. Шевченка у Львові довгими роками скитався без відповідного приміщення, поки в 1911 р. не розташовано його часово в будинку Академічного Дому, де він заняв велику салю засідань та шість сусідніх кімнат. В 1914 році перенесено музей до ново-набутого будинку при вул. Чарнецького ч. 24, де йому визначено цілий перший поверх. Одначе систематизація збірок та отворення музею для публики наступило щойно в 1920 році. Музей заняв тоді вісім саль першого поверха а в магазині здепоновано крім цього ряд експонатів, якими можнаби виповнити три нові салі. В нинішному стані і розміщенню обіймає Музей Наукового Тов. ім. Шевченка такі салі: I. Кераміка (гуцульська, подільська й волинська з кількома зразками керамічної фабрики І. Левинського у Львові); II. Гуцульщина (зразки одягу, деревляної різьби, мосяжництво, обстанова); III. Килими (Полтавщини, Київщини та Чернигівщини); IV. Кімната Ів. Франка (памятки по Ів. Франкови); V. Церковне мистецтво (зразки іконописі та різьби XVI—XVIII в.); VI. Тканини і вишивки (килими, плахти, сорочки, рушники, підрясники); VII. Доісторична археольоґія та антропольоґія. Музей отворений по неділям для публики. Крім цего в ньому відбулися дві Мистецькі Виставки Гуртка Діячів Українського Мистецтва (1922 і 1923 р.).

Національний музей у Львові. З нагоди 350-річного ювілею українського друкарства була улаштована Виставка славянських і українських стародруків. Перед тим була Виставка галицьких та ин. рукописів. З останніх цінних придбань музею треба відмітити славнозвісний Богородчанський іконостас кінця XVII—XVIII ст.

Музей в рр. 1920—1925 видав слідуючі публікації з історії українського мистецтва: А. Лушпинський: Деревяні церкви Галичини XVI—XVIII ст.: Прикраси рукописів Галицької України XVI ст. (4 випуски); І. Свенціцкий: Початки книгопечатання на землях України; »Матеріяли до історії української архитектури«. І. В. Січинський: Деревяні церкви галицької України XVII—XIX ст. П. В. Січинський: Архитектура в стародруках; В. Пещанський: Давні килими України.

В іконописному відділі перевів величезну працю коло відмивання і консервації образів відомий спеціяліст архит. В. Пещанський. Він же вів в 1924 р. іконописну робітню темперової техніки, де пройшло курс 7 осіб.

В 1925 р. в музею намічена праця коло складання показчиків місцевостей і осіб, про які є мова в актах музейного архиву XVII—XVIII ст.: коло опису збірок листів XVII ст., грамот XV до XVIII ст. і викінчення опису рукописів XIV до XVIII ст., та галицьких XIX ст.

Український відділ „Muzeum Narodowego“ у Львові. Оснований в 1908 р. і працею та заходами д-ра О. Чоловського поставлений на вершині першорядної інституції мійський Народовий Музей ім. Собіського у Львові обіймає в своїх збірках і салю, посвячену українській історії та мистецькій культурі. Збірка утворена із фраґментів, записаних місту, збірок Будзиновської і Лозінського та повсякчасних закупів, обіймає зразки української іконописі XVI—XIX в., декоративної різьби, гафтів XVI—XVIII в., середньовічних хрестів, енколпіонів, емалієвих картин, ритовин (антимінси), народнього маляретва, історичних портретів та Гуцульщини. В 1924 р. перевів систематизацію збірки і зладив її вичерпуючий, научний катальоґ М. Голубець.

Музеї у Київі. Тепер у Київі є всього чотири музеї: 1) Історичний (дав. мійський), 2) Музей мистецтва (збірки Ханенка та ин.), де представлені картини европейських майстрів, порцеляна, бронза і т. ин., 3) Галерія образів, 4) Лаврський музей. Цей останній має бути дуже великий: тут зібрана переважно церковна старовина з Київа та цілої України.

Музей українського мистецтва у Харкові. Музей сформовано в 1920 р. з трех музеїв: Церковного відділу Харківського Університетського музею, Харківського Єпархіяльного музею та евакуованої з Житомиру частини »Єпархіяльного Древлехранилища«. Пізніще музей поповнився приватними колекціями, річами відібраними для музею при »вилучуванню цінностей« в 1922 р. з Харківських церков та річами з околиць Харкова при переведенню співробітниками музею реєстрації історично-важливих памяток. В основу розміщення експонатів у 5 виставочних салях музею покладено три принціпи: 1) матеріял і техніка, 2) історичний та 3) географічний. Етноґрафічний відділ поповнено великою збіркою килимів, різьби на дереві та кераміки, котру зібрали співробітники музея під час двох екскурсій в 1923 р. на Полтавщину (округи Кременецька, Золотоноська і Зіньківська). З цих експонатів була улаштована в музею »Відчитна Виставка за 1923 рік« з ілюстрованим катальоґом і статею директора музею С. Таранушенка. Музей перевів інтензивну роботу над дослідженням будівництва м. Харкова та ґубернії. В 1920 р. зареєстровано, зарисовано, обміряно і сфотоґрафовано понад 230 старих селянських хат в околицях міста Харкова. Тодіж обмірино 17 камяних і деревяних памятників архитектури в ріжних округах Слобожанщини (Покровський собор у Харкові XVII ст., Собор Хорамівського монастиря і 16 деревяних церков м. Лебедина, м. Охтирки і округ Харківської, Зміївської та Ізюмінської — усі будови XVIII ст.). Праця залишилася не закінченою. Весною 1921 р. усі обміри були експоновані на відчитній (справоздавчій) ви-

ставці: »Старий Харків та Слобожанщина в будівництві«.

Наслідком цих праць є слідуючі публікації: С. Таранушенко: Хата в Харкові. Обміри та рисунки В. Троценка (літограф. вид.), Харків 1921; С. Таранушенко: Старі хати Харкова, Харків 1922; С. Таранушенко: Покровський собор у Харкові. Обміри І. Тене, Харків 1923.

Історично-археольоґічний музей в Одесі. Музей був заснований б. Одеським Товариством історії і старовини і під цею назвою відомий в науковій літературі. Тепер до музею приєднано колекції був. »Музея изящныхъ искусствъ Новороссійского Университета«, архів був. Товариства історії і старовини і поповнено новими експонатами з розкопок Ольвії, пожертв та ин.

Загальна кількість експонатів сягає понад 30.000 предметів, причім в рр. 1914—1920 не було втрачено майже ні однієї з цінностей музею. Ділиться музей на слід. відділи: 1) первісної археольоґії, єгипетський, грецько-римської археольоґії (колєкції Ольвії, Акерману, Херсонесу, Феодосії, Керчи та ин.), 2) середньовічна археольоґія (переважно генуезькі памятки), 3) українська археольоґія (переважно малюнки, портрети, зброя), 4) нумізматичний (монети античні, зах.-европейські, східні і російські). Цікаві відомости подає музей про кількість одвідувачів: в середньому щороку переходить через музей 200 екскурсій і коло 10.000 инших одвідувачів!

Наукову працю по розробленню місцевої археольоґії, головно неоліту та грецько-римської археольоґії, переводили: вчений охоронич музею М. Болтенко, консультант музею проф. Б. Варнеке та директор музею (з р. 1920) С. Ложевський. Крім того в музею працює сім молодих співробітників. Головною працею музея в рр. 1920—1924 були: учот майна музея, наукова інвентаризація, наукове розроблення здобутків Ісатовських розкопок, античної кераміки, епіґрафічних памятників музею, складання нумізматичних катальоґів музею та ин.

При музею також працює археольоґічна секція Одеської Комісії Краєзнавства при Укр. Академії Наук, що зараз заступає місце був. Одес. Товар. історії і старовини.

Бібліотека музею складає біля 20.000 томів, переважно археольоґічна; в 1924 р. приєднано сюди бібліотеку семінара клясичної філольоґії б. Новорос. Університету — біля 4.000 томів.

31 липня 1925 р. припав 100-й ювілей музею. З цього приводу музей мав на увазі: 1) продовжити розкопки Ольвії, 2) випустити »Ювілейний Збірник«, що має поновити в новій формі »Записки Одес. Тов. історії і старовини«, припинені в 1919 р. В Ювілейному Збірнику м. и. мають бути подані відомости про життя археольоґічної науки на Вкраїні в рр. 1918—1924, тому музей запрошує всі наукові установи України надіслати до Одеського музею інформації про свою працю за цей період часу.

Музей у Полтаві. Утворений в 90-х рр. минулого століття як музей природи, він протягом 30 з лишком років свого існування далеко вийшов з цих рямців, — охоплюючи все нові й нові галузі життя.

В сучасний мент музей має понад 60.000 експонатів, що розташовані у відомому будинкові б. Губернського Земства, побудованого архит. В. Кричевським.

Екепонати музею поділено на слід. відділи: Природний, археольоґічний, історико-етноґрафічний з великим підвідділом українського мистецтва, педаґоґічний та картинна ґалєрія, де зібрано до 5.000 річей великої мистецької вартости: образи, меблі, бронзи, порцеляну. Між річами є унікуми світового значіння.

При музеї є бібліотека до 100 тисяч томів, в якій також можна знайти немало екземплярів світової бібліоґрафічної рідкости.

Історично-Археольоґічний музей у Камянці Подільському. В кінці 1924 р. музей перенесено до нового більшого помешкання (один з поверхів б. хлопячої ґімназії), де експонати розміщено в 14 салях. До Істор.-археольоґічного музею приєднано природничий музей, який займає 6 инших кімнат. Експонати музею розпределені по виробництвам: деревяні вироби (різьба), металюплястика (і нумізматика), залізні вироби, малярство, тканини, рукописи, стародруки і ґрафіка, селянське мистецтво (етноґрафічний відділ) та ин. В салі »Давнього Камяниця« зібрані матеріяли і експонати, які торкаються історії Камяниця та визначнійших діячів міста (портрети, фотоґрафії, автоґрафи і т. ин.). Розміщено музей по пляну, який виробив і перевів оснуватель і довголітній директор музею проф. Е. Сіцінський.

Музеї в Чернигові. Тепер в Чернигові істнує пять музеїв: 1) Тарновського, 2) етноґрафічний, 3) культів, 4) був. вченої архівної комісії і 5) мистецтв.

В середині 1924 р. заснувався у Чернигові Інститут краєзнавства. Перша конференція Інституту відбулася в середині жовтня м. р., на якій було оголошено 23 реферати. Заложено також краєзнавчі бюра в Конотопі, Борзні, Мрині та ин.

Музей в Конотопі. Музей заснував пок. Ол. Лазаревський, уроженець Конотопщини, що подарував музею власну збірку образів, зброї і рукописів; але з цеї збірки залишилося лише кілька річей, решта була розкрадена, попалена на паливо або загинула в инший спосіб підчас війни. Усі експонати музею зібрані вже по війні. Музей міститься у 6 салях б. школи Горового і ділиться на відділи: доісторичний та історії археольоґії, культів, етноґрафії, кераміки, образів, природничий, архівний, бібліотечний та історії революції.

Серед експонатів звертають увагу річи звязані з іменем історика О. Лазаревського, бібліоґрафа С. Пономарева, Т. Шевченка і перебування останнього на Конотопщині. Зі стародруків — Острожська біблія і »Синодик« Батуринського мон. з 3 записами про історію монастиря Дм. Ростовського. З того ж монастиря перейшли цінні річи подаровані за часів ґетьманщини ріжними представниками української старшини. В архіві музею

переховується невелика збірка листування »Малоросійської колегії«. Батуринського монастиря і инших документів переважно XVIII ст.

Бібліотечний відділ складається з частини бібліотеки С. Пономарева. Серед образів є картини відомого маляря Ге.

Музей Визвольної Боротьби України в Празі. За ініціятивою Українського Університету в Празі засновано в маю 1925 р. музей, завданням котрого є збирання і збереження матеріяльних памяток, документів, архивів і т. ин., що безпосередньо та посередньо звязані з визвольною боротьбою України. В першу чергу музей збирає усі предмети музеальної та архівальної вартости, які знаходяться тепер поза межами України та через якінебудь причини не можуть бути перевезені до рідного краю, а саме звязані з військовою, політичною і культурною (наука, освіта, мистецтво) діяльністю Українців за кордоном. Згідно зі Статутом, на випадок розвязання Товарпства, що утримує музей, долю музею вирішають ліквідаційні збори Товариства, а коли б ці останні не могли відбутися, майно Т—ва і Музей переходить на власність Української Академії Наук у Київі або Наукового Т—ва Шевченка у Львові. Крім численних пожертв, що вплили до музею від приватних осіб, музею передані документи і матеріяли ріжноманітних українських орґанізацій, як Архив УСС, архів головної команди УГА, архіви культурно-просвітних орґанізацій при військових таборах та ин. Поміж експонатами є чимало річей, що мають чисто-мистецьку вартість. Йдуть також переговори про передачу архівів б. дипльоматичних місій УНР., діяльности Української Республіканської капели (Кошиця). Директором музею обрано проф. Дм. Антоновича. Адреса музею для переписки: Praha II Stepánská č. 49 II. Вийшло перше число неперіодичного орґану музею: »Вісти Музею Визвольної Боротьби України«.

VARIA.

Опис українських стародруків. З доручення Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові уже пів року описує українські стародруки проф. Іван Огієнко. Ця праця: »Опис стародруків Української Землі« буде містити такі розділи: I. Стародруки Галицької Землі. II. Стародруки Волинської Землі. III. Стародруки Східної України. IV. Писання Українців в чужих мовах, V. Стародруки инших национальностей на етнографічних землях українських і VI. Передруки й переклади українських стародруків: праця буде друкуватися, як дальші томи »Історії українського друкарства« проф. І. Огієнка. Проф. І. Огієнко тепер описує стародруки Галицької Землі і сподівається закінчити цю працю десь весною 1926-го року; це буде том на 25—30 аркушів друку. Кожний стародрук проф. Огієнко описує найдетальніше, а також порівнює його з иншими такими виданнями: постійно звертає увагу на мову памятки. На прикраси стародруків дослідник звертає належну увагу і складає окремого Словника до всіх прикрас (мініятюри, заставки, кінцівки, ініціяли) стародруків Галицької Землі. Виявляється, що ті самі дереворити друкуються сотні раз, а вживаються часом більше сотні років. Крім цього, проф. Огієнко готує на підставі фактичного матеріялу ряд окремих розвідок про друкарні стрятинську, крилоську, уневську і др.

Заборона І-го Укр. Археольоґічного З'їзду. В кінці квітня 1924 р. відбулася у Київі нарада археольоґів, на якій обговорювалося питання про скликання Українського археольоґічного з'їзду. На нараді були представники з Харкова, Київа, Чернигова, Одеси, Камяниця Подільського, Полтави, Житомира, Винниці та ин. Вирішено з'їзд призначити в Одесі на 21—28 серпня цього року, з нагоди 100-літнього ювілею Одеського Археольоґічного Товариства (б. »Общество історії і древностей«). На нараді намічено широкий плян діяльности на місцях для підготовки з'їзду. По останнім відомостям „центр" заборонив скликання з'їзду! Цікаво одмітити: в той час коли сов. влада заборонила скликати Всеукраїнський Археольоґійний З'їзд в Одесі, — в Петербурзі не тільки не заборонено святкування Ювілею Російської Академії Наук, але поставлено на широку скалю бучне приняття заграничних гостей: безплатна їзда на зелізних дорогах в 1-ій клясі, святочні приняття, бенкети з обідами і вечерами в Петербурзі і Москві, спеціяльні представлення для гостей в опері, драматичному театрі і балеті і т. д. і т. д. Стара історія: своє „рідне" ближче... Що можна Російській Академії того не можна Української Академії!

Нові розкопки в Ольвії. Літом 1924 р. було поновлено розкопки одного з найбільших міст б. грецьких кольоній Ольвії, на лимані Буга. На чолі експедиції був відомий дослідник грецької культури на Україні академік Б. Фармаковський. Головною метою експедиції було: 1) Вияснити стан руїн Ольвії, відкритих розкопками 1901—1915 рр. та вжити заходів до їх охорони. 2) Провірення на місці нашарення стародавнього міста. 3) Робота по зложенню ґенерального плину території Ольвії з околицею. 4) Покінчення дослідження частини некрополю, розкопаного в 1915 р. 5) Доповнити розкопки площі римської цитаделі, відкритих останків храму Аполона. 6) Збирання відомостей про наслідки останніх років на території Ольвії.

Огляд решток міста виявив, що за останні роки рознесено багато каміння з руїн, головно в тих частинах, що межують з селом (решки веж та стін міста від північного боку).

Досліджено решки території римської цитаделі Ольвії з II ст. нов. ери, при чім виявилося, що вона побудована з матеріялу оборонних мурів грецьких часів. Решки руїн храму Аполона походять також з римських часів, але перед тим тут був імовірно грецький храм. Всього знайдено 333 предметів, переважно уламків, при чім деякі, як прим., фраґменти розмальованих ваз, походять

з ранньої доби грецького мистецтва т. зв. самоської школи VII ст. до Хр.

Усі находки передані до Археольоґічного музею в Одесі.

В околицях Ольвії деякі знахідки вказують, що коло с. Котеліна істував античний некрополь з початків V ст. до Хр.

Точний відчит приготовлює до друку акад. Фармаковський.

Наукове Товариство. Недавно затверджено Статут Наукового Товариства в Кам'янці Подільському, що є філією Всеукраїнської Академії Наук у Київі. Товариство вже уконституювалося і памятало плян діяльности. Секція краєзнавства відбула вже кілька наукових екскурсій по збиранню слідів трипільської культури на Поділлю і народнього мистецтва. В Товаристві прочитано ряд рефератів.

Знайдена праця по церковній археольоґії. В 1923 р. у Київі випадково знайдено в помешканню Гиядковського рукопис проф. Пальмова по церковній археольоґії. Як з'ясувалося, Пальмов, петербурський професор, із Київа від'їхав до Астрахані й більше назад не повертався, а праця його залишилася у Київі. Гадали, що вона загинула. Рукопис передано до Всеукр. Академії Наук. Складається з аркушів до ста (писаних) і кількох фотоґрафій. Автор присвячує багато уваги, крім старохристиянським памятникам, Византії, Малої Азії, Сирії, Абисінії, Індії, Єгипту і т. д. також памятникам України, особливо Київа.

Французький голос про „Стару Україну". В найновійшим випуску французького славістичного журнала »Revue des Études Slaves«, що його видає »Institut d'Études Slaves« у Парижі, один з французьких славістів і співредактор журнала, проф. A. Mazon, пише: »Nous avons reçu les fascicules XI—XII (1924) et I—VI (1925) de l'excellente revue mensuelle Стара Україна, éditée à Lviv par la Société Ševčenko« (R. d. É. Sl., 1925, T. V. F. 1—2. ст. 132).

БІБЛІОҐРАФІЯ.

ОЦІНКИ Й ЗВІТИ.

В. Щербаківський. **Основні елементи орнаментації українських писанок та їхнє походження.** Les oeufs de Pâque[s] ucraïniens et l'origine de leur ornamentation. (Publication préliminaire). Прага, 1925. Видання Українського Історично-Філольоґичного Товариства в Празі. Ст. 33+(1). 8°.

Автор старається виказати, що українські писанки, а саме їхній орнамент і обрядові форми уживання писанок, тісно звязані зі соляриим культом. Тому що писанка — се яйце покрите малюнком-орнаментом, — автор спершу розглядає значіння самого яйця, котре майже у всіх народів вважається символом життя і всесвіту та носієм зародка півня, сонячної птиці; відтак переходить до розгляду самого орнаменту. Всі орнаментарні рисунки на писанці зводить до трох основних типів: свастики (ломаного або гачкового хреста), трикверта (троячка, тринога) і розети (рожі). Писанкова орнаментація має свій вироблений, опертий на дуже давних традиціях стиль, яким вона різко відріжняється від орнаментальних стилів на инших предметах побуту, звязаних з иншими матеріялами і поверхнями (на дереві, в гончарстві, вишивках). Всі три основні орнаментарні типи: свастика, трикверт і розета, служили в глибокій давнині або апотропейонами (охоронними засобами) або символами в культі сонця, що вже при кінци бронзової доби поширився по цілій Европі, зайшовши сюди з Малої Азії. Сей культ принесено на Україну не зі Заходу, але просто і безпосередно зі Сходу. Принести його не могли кочеві народи (прим. Скити), бо солярний культ ніколи не грав більшої ролі серед кочевиків. Тому автор здогадується, що він прийшов сюди від Хеттів. Факт, що зі всіх славянських народів лише український народ заховав у майже повній чистоті сонячний культ не тільки у писанках але й в инших звичаях та обрядах пояснюється сим, що Українці ніколи не покидали лісової полоси між Дніпром та Карпатами. Сю область проф. Нідерле вважає прабатьківщиною Славян. Наприкінци в писанковій орнаментації бачить автор вказівку, що початки духової культури прийшли до нас не зі середної Азії, лише з полудня, з Мезопотамії, через Малу Азію і Чорне море.

Як бачимо, д. Щербаківський поставив справу писанкового орнаменту дуже широко, порушуючи при сім цілу низку первиорядних проблемів. Через се його студію слід привитати як зовсім небуденну появу в нашій науковій літературі. Вона ще далеко не дає остаточного вирішення справи, але незвичайно цінна сим, що кидає інтересні думки, показує напрями, в котрих повинні йти дальші досліди над нашим народним мистецтвом взагалі. Ми зі свого боку замітимо лише, що не всі писанкові орнаменти дадуться звести до згаданих автором трох типів, бо попадаються — хоч що правда рідко — писанки з без сумніву натуралістично ростинним, а то й звіринним орнаментом (див. у моїй праці про волинсько-галицькі писанки, таб. III. а. ч. 1. і ч. 9.). Також не звернув автор уваги на гуцульські писанки, котрі і технікою виконання і формами орнаменту замітно ріжняться від инших. У виказі дотеперішної літератури про писанки є деякі недокладности. Автор згадує лише мою статтю про орнамент писанок в Записках Наук. Тов. ім. Шевч. та забуває на працю „Писанки на галицькій Волині" в Матеріялах до укр.-руської етнольоґії, т. I., ст. 169—210 зі 140 малюнками писанок в красках. Також

слід було згадати С. А. Кульжинського, як автора просторої розвідки про писанки у виданню збірки писанок музея Скаржинської в Лубнях. Працю Фр. Крчека про писанки в Галичині автор хибно зараховує до чеської літератури: др. Фр. Крчек — Поляк, хоч назвисько безперечно чеського походження, свою студію написав по польськи та примістив в польській шкільній часописи „Szkoła" з 1894 р. не в Česky-м lid-і, як хибно подано. Цитат про статтю Сумцова також не зовсім вірний, бо вона находиться в Кіевск-ій Стар. 1891 р. т. 32., ст. 131—209 і 363—383 (май і червень). Заголовок першої праці про писанки: „Dissertatio de ovis paschalibus" поданий так, немовби її автором був який-то добродій Ostereier, коли між тим додаток von d. Ostereiern є лиш німецьким переводом латинського титулу. Взагалі коректа дуже недбала, прим. праця Удзелі має в дійсности заголовок: Piski w mieście Ropczycach (не Kopczycach) і т. п. *М. Кордуба.*

Проф. Д-р Олександер Колесса. **Південно-волинське Городище і городиські рукописні памятники XII—XVI. в.** IV. Городиське Євангеліє XII—XIII. в. (Відбитка з Ювилейного Наукового Збірника Укр. Університету в Празі). Прага 1925. Накладом Українського Університету в Празі. Ст. 406—432 + 3 табл. фотоґр. знимок. 8°.

В отсій студії проф. Ол. Колесса продовжує свої цінні замітки про цілу громаду рукописних памяток, які він називає Городиськими памятками від колишнього Городища коло Сокаля в Галичині. Про перші три розділи тих заміток була вже згадка в нашому часописі (1924., I.). Тепер проф. Колесса обговорює Городиське Євангеліє XII—XIII. ст., відоме досі в науці під назвою Бучацького Євангелія. Ся студія доповнює палеоґрафічний опис того Євангелія, поданий д-ром І. Свєнціцьким. Ріжні дослідники означують ріжно час написання (від XII. до XIV. ст.) того Євангелія, чи радше великого уривку Євангелія, бо заховалося з нього 160 карток, а бракує 93 картки + Синаксар, разом около 100 карток. Ол. Колесса переводить дуже сумлінну аналізу палеоґрафічних і граматичних та правописних прикмет сеї памятки й доходить до висліду, що се Євангеліє написане не пізнійше XIII. ст., а може й у XII. ст. Мені здається, що час його написання належить покласти на XIII. ст. На се вказує добір слів у Євангелію, н. пр.: цьсарьства, а не: царства, як є після XIII. ст. (хоч се не зовсім певна вказівка). Почерк передовсім букв: ѥ та ѡ старий, але я не клавби сеї памятки на XII. ст. з огляду на нерівномірний почерк букв: ж (є й на 5 рухів) і ч (є декуди й розколений кійок, а не чашечка). Зрештою до тої гадки схиляється, здається, і проф. Колесса. Граматичні прикмети вказують без сумніву на те, що се старо-українська памятка, а діялектичні, що вона написана в південній Волині, може в Городиському монастирю. До студії додано досить численні проби тексту Городисько-Бучацького Євангелія і 3 добрі знимки з тексту (поменшені). Як і в попередних розділах, так і тут жалуємо, що ті студії проф. Ол. Колесси такі невеликі розмірами, бо вони писані справді цікаво й богаті у висліди. Додам, що Городиське Євангеліє (нині у Василіянській бібліотеці у Львові) се чи не найстарша рукописна українська памятка більших розмірів у Галичині. Був тут колись Городиський (Христинопільський) Апостол, здається, дещо старший від Городиського Євангелія, але його нині тут вже нема (і загалом не знати, що з ним діється). З инших найстарших памяток є: Бибельський Апостол XIV. ст. (більший уривок) у бібліотеці Наук. Тов. ім. Шевченка і Пандекти Антіоха XIV. ст. в »Національнім Музею« у Львові. Старші від них XII—XIII. ст. є тільки малі уривки (н. пр. 3 картки Псалтирі XIII. ст. в бібліотеці Наук. Тов. ім. Шевченка). Близше займеться Городиським Євангелієм іще підписаний в описі Василіянських рукописів у Львові, а може й удасться видати його вповні. *Др. Ярослав Гординський.*

Историко-Литературный Сборникъ. Посвящается Всеволоду Измаиловичу Срезневскому (1891—1916.). Ленинградъ. 1924. Изданіе Отдѣленія Русскаго языка и словесности Россійской Академіи Наукъ. Ст. IV + 426, 8°.

Цей збірник, виданий на пошану В. І. Срезневського (сина відомого в діях нашого письменства Ізм. Срезневського) — директора Рукописного Відділу Бібліотеки Петербурґської Академії Наук, містить в собі далеко більше ucrainic'и, ніж того можна було сподіватись навіть з покажчика його змісту. Цілий ряд статей Збірника написаний на теми переважно з історії українського письменства і культурного життя.

Найменше цікавого матеріялу подає статя під трохи претензійним заголовком »На зарѣ украинофильскаго движенія« — П. Столпянського. Автор пригадує появу українських етноґрафічних збірників 20—30-х років XIX. ст. й голоси преси з їх приводу і хоче довести, що погляди Максимовича на вагу української народньої словесности висловлювались ним в значній мірі під впливом проголошеної в ті часи офіціяльної формули: »православіе, самодержавіе, народность«, і що в міру того, як поняття офіціяльної »народности« все більше набірало змісту народности виключно великоруської, то й голоси російської критики, зпочатку прихильні до новинок молодого українського письменства, стають усе більш скептичними і недоброзичливими. Всі наведені автором факти й цитати з російської критики 30—40-х років давно звісні й нічого нового не уявляють.

Питанням старого українського письменства присвячені такі статі: С. Маслова »Изъ наблюденій над старопечатными церковно-славянскими изданіями« (159—165.); придивившись до ріжних примірників видання »Євангелія Учительного« Кирила Транквіліона в Могилеві 1697. р. з друкарні Максима Вощанки, дослідник прийшов до висновку, що більша частина примірників має титул умисне скопійований з першого видання книги, з показанням Рахманова, як місця друку, і 1619. року, як дати. Так само установляє автор і варіянти титулів і навіть тексту ряду инших видань, як, наприклад, в Острожській Біблії

1581. р., »Неба Нового« 1665. р., львівського Євангелія 1690 р.; ці варіянти (або умисне фальшування дати) мали здебільшого своїм підкладом міркування політичної натури. Розвідка А. Яцимирського »Описанія рукописи въ проповѣдяхъ, какъ археологическій матеріялъ и литературно-учительный пріемъ« (243—263) трактує про староболгарське походження дуже поширеного в старорускім письменстві »Слова о второмъ пришествіи« з дуже цікавим з історично-побутового погляду уступом про богача і Лазаря. В своїй розвідці »Псевдо-Новгородское Евангеліе 1575. г. въ Новгородскомъ Церковномъ Древлехранилищѣ« (264—268) академик В. Перетц, на основі аналізу мови, письма й орнаментальних окрас приходить до висновку, що ця памятка не має нічого спільного з Новгородом, а уявляє собою український рукопис, зроблений десь на Волині. А. Лященко в статі »Изъ комментарія къ Моленію Даніила Заточника« (412—420) пробує зясувати деякі неясні слова в »Моленії« впливами мадярської мови й звичаїв при дворі мадярських королів (»корлязі«, »коварп«, »башкороді«, »офорозі« та ин.).

Так само кілька розвідок і статей в збірнику присвячено й питанням української історії. Академик А. Шахматов в розвідці »Варанголименъ и Россофоръ« (166—182) звертає увагу на середньовічні італійські географічні мани з слідами перебування Варягів і Руси на північнім побережжу Чорного й Азовського моря. Покійний український історик-архівіст Вадим Модзалевський умістив у збірнику (книжка почалася друком в 1916. році, а вийшла аж в 1924.) дуже цікаву статю »Два сторонныхъ духовныхъ завѣщанія« (92—117). Подаючи зразки тестаментів представників козацької старшини кінця XVII. і поч. XVIII. віків, автор друкує цілком текст надзвичайно цікавого з історично-побутового погляду тестаменту з 1724. р. Василя Журмана, значкового товариша стародубського полку. Говорячи про історичну вагу таких документів, як ой тестаменти, автор зупиняється на характеристиці козацької старшини, як соціяльної верстви старого українського громадянства і висловлює кілька дуже інтересних думок. Він каже, що коли знайомитись з життям цієї старшини по архівних джерелах, які малюють переважно маєткові, взагалі матеріяльні відносини, то можна прийти до висновку про невисокий моральний рівень представників старої правлячої України, її старшини: утиски над слабшими, сварки, безконечні процеси, жадоба збогачення, стремління повернути посполитих в своїх кріпаків, брак громадянської мужности — ось те враження, яке залишається од старих шпаргалів з офіціяльних і фамілійних архівів. Але такий присуд, як опертий на однобічнім матеріялі, був би на думку Модзалевського несправедливий: »коли взяти на увагу памятки старовини матеріяльної, які свідчать про високі художні потреби й смак не тільки окремих представників інтелігенції, але й усього українського народа; коли згадати, що кожна церква того часу мала школу і шпиталь, та що українська старшина і люде хоч трохи з достатком неодмінно віддавали своїх дітей до Київської Академії й до Колеґіумів і не жалували коштів на висилании їх навіть до закордонних університетів, то однобічність погляду на представників інтелігенції Старої України, як на людей, що тільки думали як би забагатіти чужим коштом, і як на одиноких виновників закріпачення посполитих — уявиться нам зовсім ясною. Правда, що старшина бажала закріпити за собою бідніщу людність; вірно також, що й маткові інтереси стояли у неї не на останнім місці, але не ними самими жила вона і не одна вона закріпляла селян за собою. Це зробив загальний хід історії, загальні причини економічної натури...« (ст. 93.). Ці думки цікаві, як присуд над козацькою старшиною історика, що ціле своє життя як раз студіював соціяльну й побутову історію козацько-старшинської верстви.

Є. Тарасов у статі »Неизвѣстная записка по крестьянскому вопросу« (15—26) говорить про недавно знайдену в архіві Тургеневих записку з датою 1857. р. в справі увільнення селян з кріпацтва. Автор приходить до висновку, що автором цієї записки був Українець і при тім ніхто инший як поміщик Чернігівської губ. Василь Вас. Тарновський, гарячий прихильник увільнення кріпаків і активний діяч по переведенню реформи 1861. року на Україні. Д-ій Тарасов подає коротеньку біографію Тарновського, в якій варто було б додати, що цей В. В. Тарновський був другом Шевченка, фінансував видавництва Куліша, а його син, теж Василь, зібрав відомий Український Національний Музей, подарований ним Чернігівському Земству.

Спомини пані А. Черткової »50 лѣтъ тому назадъ« присвячені родинним спогадам про 1866-ий рік, коли автора проживала, тоді ще малою дитиною, у Київі в домі свого діда, коменданта Київської фортеци генерала Муєніцкого. Але вся увага авторки скупчена біля особи цього Муєніцкого і загальних побутових рис місцевого життя там небагато. Варто зазначити хіба рисочку, що цей генерал Муєніцкий, поляк і католик з Литви, але вірний царський служака (він був призначений на пост київського коменданта персонально самим царем як раз підчас польського повстання 1863. р.) розважав своїх малих унуків, співаючи їм українських народніх пісень і оповідаючи українські казки. Але автора »в той час погано розуміла українську мову«, і її більше бавила дуже виразна інтонація оповідача, аніж зміст.

З опублікованого відомим істориком цензури в Росії М. Лемке »Дѣла о публичныхъ лекціяхъ въ 1860-хъ годахъ« (35—46) довідуємось про деякі лекції на українські теми. Так в 1860. році в Петербурзі М. Костомаров читав курси: »Церковная Унія въ Западной и Южной Россіи« і »Исторія Малороссіи послѣ Б. Хмельницкого«. Ізм. Срезневський читав курс: »Малорусская литература«. Лекції читалися також у Київі, Одесі, Полтаві, Харкові, Камянці, але ані один курс не був присвячений українознавству і взагалі, крім лекцій, читаних якимсь Цімерманом німецькою мо-

вою в Київі на тему: »Про поліпшення господарства в Південній Росії« — не було ні одної лекції, яка б мала відношення до місцевого життя. Публичні лекції були заборонені в 1862. році.

Як бачимо, збірник в честь В. Срезневського містить таки чимало матеріялу, який варто приноту вати собі дослідникам українського життя й письменства. *І. Дорошенко.*

Богословія. Науковий тримісячник. Видає Богословське Наукове Товариство. Львів. 1925. Том III., кн. 1—2. Стор. 180. in 8°.

Зазначена вище книжка »Богословії« має чималий інтерес для української історіографії. В ній уміщені дуже цінна стаття проф. д-ра Миколи Чубатого з історії українського церковного права »Про правне становище Церкви в Козацькій Державі« та два вельми цікаві нариси редактора »Богословії« о. д-ра Йосифа Сліпого: »De valore S. Thomae Aquinatis pro Unione eiusque influxu in theologiam orientalem« і »Св. Тома з Аквіну і схолястика«, в яких між ним, розглянуті й де-які питання, дотичні української культурної історії.

В розвідці »Про правне становище Церкви в Козацькій Державі« (ще не скінчений друком) проф. М. Чубатий досліджує не тільки церковне право Козацької Держави, а взагалі церковне право України (православне і українсько-католицьке) XVII—XVIII. вв., а при тому раз у раз робить екскурси і в попередні часи. В надрукованій частині сієї статті обговорені автором відносини Церкви на Україні до державної влади й до громадянства, роля свяцького громадянства при обсаді церковних посад та в зарядї церковним майном і правне становище т. зв. »церковних людей«; в не надрукованій ще частині автор досліджує правне становище українського духовенства й церковне судівництво. Таким чином, проф. Чубатий розглядає майже всі найважніші питання українського церковного права XVI—XVIII. вв. При майже повній відсутності в нас дослідів над історією українського церковного права, нова розвідка проф. Чубатого має особливо велике значіння, тим більше, що вона написана з великою старанністю й високою об'єктивністю.

Характеристичною рисою церковного права Української Козацької Держави проф. Чубатий цілком слушно вважає »проникання громадянських чинників у церковне життє, свого роду, що так назвемо, громадянський напізм«. Але пояснення сього явища, подане проф. Чубатим, на нашу думку, ледви чи вірне: проф. Чубатий »початків звичаю, по громадянство вирішує також церковні справи«, шукає »в старім вічевім ладі«: »Східна Церква, — каже він дальше, — вже з Византії принесла зі собою тенденцію спиратися на свяцьку силу; на українській ночві шукала вона опертя на єдиною сильним, а рівночасно прихильним для неї чинніку громадсько-вічевім«.

Але, на наш погляд, Християнська Церква в перший період істнування християнства на Україні не могла шукати опертя у вічевім устрою. Християнство на Україні поширювалося, головним чином, заходами князів та вищих верств суспільства; і як доводить аналіз суспільно політичної еволюції старої України, християнізація українських земель пішла, здається, в парі з суспільно-державними реформами, яких зміст полягав у заміні простого демократично-вічевого ладу складним аристократично-монархичним (порівн. висновки акад. Є. Голубінського — в його »Истории русской Церкви«, том I., півтом 1-й, проф. В. Пархоменка — в дисертації »Начало христіанства Руси«, та ин.). Цілком зрозуміло, що заходи де-яких українських князів і вищих верств населення до християнізації України і звязаного з нею перебудування суспільно-державного ладу України зустрічалися з опором поганської демократично-вічевої партії; і перші спроби українських князів (Оскольда, Ольги, Ярополка?) завести християнство на Україні яко державну релігію скінчилися невдатно, очевидно, як раз через енергійну опозицію української вічевої демократії. У всякому разі, в перші часи християнства на Україні головними спільниками, обороницями і опікунами Церкви були князі, а не вічє[1].

Так само і в де-що пізнішу добу (напр. у XII. віці) опіка та вплив на церковні справи на Україні (а також у південних російських та білоруських землях) належали, головним чином, князям. З поміж сх.-словянських земель тільки в самій Новгородщині в XII. ст. церковне управління увійшло в компетенцію віча. На Україні ж вічевого кермування церковними справами в перед-татарську добу ми не спостерігаємо.

Розвій »громадянського напізму« в Українській Церкві почався, на нашу думку, значно пізніше, під впливом різних факторів. Одним із сих факторів, треба думати, був розвиток міст і міського самоврядування го що. Чималу ролю в демократизації церковного управління в Українській Церкві відграли, на нашу думку, також різні реформаційні впливи і т.д. Почасти сприяла розвиткові громадянського впливу на церковне життє на Україні відсутність своєї держави, що визнає й проф. М. Чубатий і що якраз видно хоч би з того, що розквіт »громадянського напізму« починається вже по Люблинській Унії, се б то по знищенні »литовсько-руської державности«, перш над усе, здається, в Галичині. У всякому разі, справжній »громадянський напізм« бачимо ми на Україні лише в останній чверті XVI. віку[2].

Але надзвичайний зріст демократичних впливів у церковнім управлінні на прикінці XVI. в. викликав реакцію, якої виявом була церковна Унія 1596 р., слідом за котрою наступило роздвоєнє Української Церкви. Після того у з'єднаній

---

[1] На нашу думку, проф. М. Чубатий взагалі подекуди перецінює ролю демократично-вічевої організації в старій Україні й, з другого боку, здається, не оцінює значіння князівської влади. *Ред.*

[2] Варто ще зазначити, що розвиткові „громадянського напізму" в Українській Церкві чимало допомогли східні патріярхи. *Ред.*

з Римом Українсько-Католицькій Церкві по 1596 р. громадянські впливи протягом XVII та почат. XVIII в. поволі зникли (про що цілком виразно оповідає проф. Чубатий). Навпаки, в „неєдиненій" Українській Православній Церкві в першій полов. XVII віку наступила перемога громадянських елементів: найяскравішим виразом сієї перемоги було наставленнє українським громадянством православних владик у 1620 р. Але вслід за тим серед самого українського православного громадянства (властиво серед православної аристократії) почалася реакція проти „громадянського папізму", якої наслідками була заміна „революційного" митрополита Ісаії Копинського Петром Могилою, заходи митр. Петра Могили до нової Унії й т. ин. Та з огляду на велику обережність і помірковапість митр. П. Могили та його співробітників, громадський вплив в Українській Православній Церкві міг лише ослабнути, але не зникнути.

Остаточну ж перемогу „громадянський папізм" в Українській Православній Церкві одержав по утворенні Української Козацької Держави в 2-ій пол. XVII віку. Козацька Держава під той час була демократичною й децентралізованою. При таких обставинах Церква Православна в сій Державі придбала собі як найширшу автономію: а з другого боку, в церковнім управлінні панували демократичні засади.

Та, в міру того, як відбулася в Козацькій Державі заміна демократичного ладу аристократичним, збільшувалася залежність Української Православної Церкви від державної влади: разом із тим, і в внутрішньому житгю Церкви набувала великого впливу на важніші справи козацька старшина. Словом, церковний демократизм на Україні на прикінці XVII-го та на поч. XVIII-го віку зникав так само, як і демократизм державний.

Але ся природна еволюція державного й церковного устрою на Україні на прикін. XVII — поч. XVIII в. була перервана зовнішньою силою Москви. Вже в 1686 р. Українська Православна Церква була поставлена в залежність од московського патріярха. З погляду права, се ще не було приключеннє Церкви Української до Московської; de jure Церква Українська ставала до московського патріярха в такі самі відносини, в яких була перед тим супроти патріярха царгородського; але фактично автокефалія Української Церкви в 1686 р. була дуже вкорочена. А через 35 років після того, в 1721 р. (се б то майже одночасно з заведеннем на Гетьманській Україні „Малоросійської Колегії"), Українську Православну Церкву позбавлено було й тієї куцої автокефалії, яка ще була й залишалася в 1686—1721 рр. Далі, протягом XVIII ст. російський уряд, руйнуючи решгки української державности, разом із тим винищив поволі майже всі сліди колишньої окремішности українського церковного життя; загинули при сьому й громадські форми української церковної орґанізації

В такім вигляді, де-що відмінним од змальованого проф. Чубатим, являється нам розвій і занепад „громадянського папізму" в Українській Церкві. На мій погляд, сей „громадянський папізм" не є суто-національним українським явищем і властивий був лише одній добі в минулім Української Церкви. Остаточне вирішенне сього питання, очевидно, наступить лише після докладних досліджень української церковної історії від найдавнійших часів. Розвідка проф. Чубатого, без сумніву, є дуже цінним причинком до таких досліджень. Та й незалежно від них має вона, на мій погляд, чималу наукову вартість.

Великий інтерес для історії української культури мають також розвідки о. д-ра Й. Сліпого, присвячені св. Томі з Аквіну. В першому розділі (ще не скінченої друком) праці „Св. Тома з Аквіну і схоластика" о. д-р Сліпий спиняється на дуже росповсюдженім, але цілком поверховнім поглядї на схоластику, як на щось заскорузле, мертве, абстрактне: на саму згадку про схоластику, — зазначає о. д-р Сліпий, — „страх проймав і ще подекуди проймає новочасних учених". На жаль, і в нашій українській науці так само поширений сей поверховний негативний погляд на схоластичну богословію, філософію й науку. З сього поверховно-негативного погляду освітлюють і українську схоластику наші історики літератури, напр. І. Франко, акад. С. Єфремов, акад. М. Сумцов, а почасти навіть і найновійший дослідник історії українського письменства проф. Мих. Возняк.

Але в новіші часи, — як каже о. д-р Сліпий, — завдяки уважним студіям над схоластикою, почалася „реабілітація схоластики" та усвідомленнє великого значіння її — і то не тільки для минулого, але й для майбутнього. „Для української схоластики мають ці студії переломове значіннє. Можна лекше підійти тепер до наших схоластів, яких твори майже ніхто не старався простудіювати, порівняти стан науки в нас із розвоєм на Заході й sine ira et studio сказати про заслуги нашої схоластики обективне слово".

Ми майже цілком погоджуємося з поглядом о. д-ра Сліпого на схоластику взагалі й на українську схоластику зокрема, й гадаємо, що українська наука повинна, нарешті, відкинути перестаріле зневажливе відношенне до схоластики й приступити до уважних студій над нашою схоластичною літературою.

В другому своїм творі — коротким латинським нарисі „De valore S. Thomae Aquinatis pro Unione eiusque influxu in theologiam orientalem" о. д-р Сліпий, зазначивши звязок св. Томи з давнішою східною теольогією й підкресливши з різних поглядів значінне творів св. Томи для Унії, робить загальний огляд впливів св. Томи на східну богословію, зокрема на богословію українську.

Загалом, „Богословія" робить гарне вражінне. Статті, вміщені в ній, змістовні й цікаві для кожного, хто інтересується питаннями богословії, філософії та історії Церкви. Досить добре поставлений відділ звітів та рецензій.

Але на прикінці нашого огляду мусимо зробити один закид редакції „Богословії" та її спів-

робітникам: здається, ані редакція ані автори українських статей, уміщених у „Богословії", зовсім не дбають за чистоту української мови; майже на кожній сторінці „Богословії" зустрічаються москалізми, полонізми та инші форми й вирази, незгідні з українською стилістикою. Маємо надію, що надалі шановна редакція „Богословії" зверне увагу також на форму й мову журнальних статей.

Вячеслав Заїкин.

К. П. Победоносцев и его корреспонденты. Письма и записки. С предисловием *М. Н. Покровского.* Том I. Novum regnum. Полутом 1–2. (Труды Государственного Румянцовского Музея. Вв. II–III). Государственное Издательство. Москва-Петроград. 1923. Ст. XIV + 1147. 8°.

На ст. 221 видрукований анонімний лист до Победоносцева якогось обивателя з приводу росту „крамоли". У всьому виноватий „главный деятель злодей Драгоманов". Обиватель радить наняти когось за кордоном, щоби забити Драгоманова.

На ст. 309: „Конфиденциональное". Господину директору хозяственного управления. Минувшего февраля в 13 день Государь Император, по всеподданейшему докладу моему, всемилостивейше соизволил: из показанных в смете Св. Синода сумм 2 т. руб. на известное Его Величеству употребление, выдать, через меня, тысячу в негласное пособие русскому священнику о. Ивану Наумовичу, проживающему в Австрийской Империи, в Галиции. По сему поручаю Вам означенную тысячу рублей доставить ко мне для негласной отсылки по назначению.

2 марта 1883 года.

Обер-прокурор св. Синода *К. Победоносцев.*

На ст. 330—331: „Министр Финансов". Секретно. Милостивый Государь Константин Петрович. В следствие письма Вашего, полученного мною сегодня и, в видах устранения нежелательной огласки, имею честь препроводить к Вашему Превосходительству вексель на 15 т. гульденов на имя протоиерея нашей посольской Церкви в Вене, Михаила Раевского. При этом, пользуясь выраженным Вашим Превосходительством согласием, покорнейше прошу Вас, при отсылке прилагаемого векселя протоиерею Раевскому, дать соответствующие указания относительно употребления переводимой ныне на мое имя денежной суммы...

2 апреля 1883 года. *И. Бунге.*

На ст. 331: „Ваше Высокопревосходительство, глубокоуважаемый Константин Петрович! Имею честь при сем препроводить роспиcку Адольфа Ивановича Добрянского в получении им пятнадцати тисяч гульденов. Отец Наумович приедет сам в Вену за получением денег, и поэтому роспиcку его приплю после.

С глибоким почтением...

Протоиерей *Михаил Раевский.*

Вена, 11 апреля 1883 года.

На ст. 331: Роспиcка. Ниже подписавшийся получил от отца протоиерея Михаила Ф. Раевского пятнадцат тысяч гульденов.

Вена 7/19-го апреля 1883 года.

Адольф Иванович Добрянский.

До наведених документів слід замітити тільки, що о. І. Наумович й А. І. Добрянський се визначні москвофільські діячі Галичини й Закарпатської Руси 2-ої пол. XIX ст. *І. Борщак.*

Eduard Wrocki. **Konstanty Gorski.** Życie i działalność. 1859–1924. Warszawa. MCMXXIV. Стор. 15. (Окрема відбитка з 6-го зошиту часопису „Rytm").

Автор цієї брошури, популярний колись в колах петербурзьких бібліольоґів колекціонер-музикольоґ і бібліоґраф музичної літератури, коротко переповідає перебіг життя відомого скрипака й композитора Конст. Горського, використовуючи для цього матеріял із власного Музично-Історичного Музею, спровадженого до Варшави й переданого їм у власність Річі Посполитій.

Померший у 1924 р. К. Горський, Поляк з походження, половину свого життя віддав Україні (1890—1921), як професор Харківської Консерваторії, знаменитий соліст-концертант, пропаґатор камерної музики і композитор, який займає поважне місце також і в історії нашої національної музики. Він автор кількох композицій на українські теми, з яких автор брошури згадує увертюру до оперетки „Ой Боже, що та любов може" (1895) й 20 опрацьованих Горським укр. пісень, з котрих „Ой у полі край дороги" видано було Ґерґардом у Харкові.

Знаний був Горський на Слобідщині, Лівобережжу й у Київі й як духовний композитор не тільки католицьких творів, але й для правосл. церкви. З них — найпопулярнійший (його тільки й згадує автор) — „Зряще мя безгласна" — стихира-концерт, покладена на музику, яка носить чисто-український характер і нагадує де-які композиції нашого геніяльного Веделя.

Автор подає тільки де які фактичні дані що до укр. творчости небіжчика. Цікаво б було, як би укр. музичні критики дали оцінку її разом із більшим фактичним матеріялом.

В Польщі (1919) неб. проф. К. Горського зустріли неприв'ітно: він, видатний музика й композитор, довгий час мусів грати по кінах, щоб заробити собі на шматок хліба.

Українські музики й особливо учні небіжчика з тим більшим жалем довідаються про це, бо на Вкраїні його вміли шанувати. *П. Зайцев.*

НОВІ КНИЖКИ.

Проф. Василь Данилевич. **Археологічна минувшина Київщини** (з 5 таблицями малюнків та 9 мапами). [Українська Академія Наук. Збірник Історично-Філологічного Відділу № 31]. У Київі, 1925. Ст. (портр.) + 173. 16⁰.

Д-р Л. Чикаленко. **Техника орнаментування керамичних виробів Мізинських неолітичних селищ.** [Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі]. Прага, 1925. Ст. 13. В. 8⁰.

Акад. Дмитро Багалій. **Нарис української історіографії.** Джерелознавство. Випуск 2. [Українська Академія Наук. Збірник Історично-Філологічного Відділу № 1—6]. У Київі, 1925. Ст. (1) + портр. + 108. В. 8⁰.

Михайло Грушевський. **Історія української літератури.** Т. IV. Устна творчість пізніх княжих і переходових віків XIII—XVII. [Українська Академія Наук.] У Київі, 1925. Ст. 689 + (3). В. 8⁰.

Матеріяли до історії української пісні і вірші. Тексти й замітки. Видає **Михайло Возняк.** III. [Українсько-руський Архив. Видає Історично-Фільософічна Секція Наукового Товариства ім. Шевченка. Т. XI]. Львів, 1925. Ст. 481—589 + (3). В. 8⁰.

Михайло Возняк. **З поля української духовної вірші.** [Бібліотека „Записок Чину Св. Василія Вел."]. У Жовкві, 1925. Ст. 58. В. 8⁰.

Михайло Возняк. **Коротка граматика давньої церковно-славянської мови** в порівнанні з українською для ужитку в середніх школах. Львів, 1925. Ст. 64. В. 8⁰.

Ол. Кисіль. **Український театр.** Популярний нарис історії українського театру. Київ, 1925. Ст. 179. 8⁰.

Шевченко та його доба. Збірник перший. Під редакцією акад. *С. О. Єфремова, М. М. Новицького* і *П. П. Филиповича.* [Всеукраїнська Академія Наук. Комісія для видавання памяток новітнього письменства]. [Київ], 1925. Ст. 200 + 4 табл. В. 8⁰.

В. Р. Ваврикъ. **Яковъ Ѳеодоровичъ Головацкій.** Его дѣятельность и значеніе въ галицко-русской словесности. [Изд. Учено-лит. О-ва „Галицко-русская Матица" во Львовѣ]. Львовъ, 1925. Ст. 168 + 4. В. 8⁰.

М. Рутковський. **Іван Похитонів** (1850—1923). [Майстрі українського мистецтва]. Прага, 1925. Ст. [портр.] + 16. 16⁰.

Акад. С. Єфремов. **Іван Левицький Нечуй.** [Письменство та критика.] Вид. „Слово". Київ, 1925. Ст. [портр.] + 189 + (3). 16⁰.

М. Забаревський. **Вячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу.** Відень, 1925. Ст. 51. В. 8⁰.

Проф. В. Заїкин. **Проф. Іван Огієнко як церковний та громадський діяч і як учений.** З приводу 20-літнього ювилею української наукової праці 1905—1925 рр. Варшава, 1925. Ст. 16.

Михайло Обідний. **Як охоронялися памятки.** Ст. 10. В. 8⁰.

ЗАЯВА

Управи Бібліотеки Наук. Т-ва ім. Шевченка в справі знищених у 1914/1915 рр. матеріялів Етноґрафічної Комісії та переписки секретаря Н. Т. ім. Ш.

В кн. X-ій за 1925 р. „Літ.-Наук. Вістника" в статті п. В. Гнатюка про Наукове Товариство ім. Шевченка, в розділі п. з. Бібліотека, на ст. 176, знаходиться між ин. такий уступ:

„Крім того знищили салдати велику збірку етноґрафічних матеріялів, що була власністю етноґрафічної комісії, — між ними богату збірку історичних пісень, приготованих на половину до друку, — та переписку секретаря товариства в літературних і наукових справах із письменниками й українськими і чужими ученими".

Тому, що поміщення наведеного вище уступу в розділі, присвяченім Бібліотеці НТШ., може викликати в читача враження, що згадані матеріяли знаходилися в Бібліотеці НТШ., Управа Бібліотеки НТШ. заявляє отсим, що матеріяли сі в Бібліотеці НТШ. не знаходилися, бо їх ніхто ніколи до бібліотеки не передавав. Вони весь час зберігалися поза бібліотекою і під опікою секретаря Н. Т. ім. Ш.

За Управу Бібліотеки НТШ.

Ів. Кревецький.

Поправки. „Ст. Україна", 1925, VII—X: 1) ст. 137—138, підписи під знимками, зам. XVII ст. має бути: XVIII ст.; 2) ст. 138, 1-ша колюмна, 21-ша стрічка з долини, замість: Тим кажемо — має бути: Тим не кажемо...; 3) ст. 168, 1-ша кол., 24-та стрічка з долини, замість Римлян — має бути: Славян.

ЗМІСТ

СТАРОЇ УКРАЇНИ

ЗА 1925 РІК.

СТАТТІ І ЗАМІТКИ.

Богацький, П.: До історії критичного видання »Кобзаря« Т. Шевченка (Бібліографічна замітка) 70
Борщак, Ів.: »Вивід прав України« П. Орлика 1
Анна Ярославна — королева Франції (з 2-ма портретами, автографом і гербом) 99
Український Некрополь. І. Могила Григора Орлика 111
Орлики і Герцики 200
Що читав молодий Григор Орлик . . 202
Боцян, Й. Епп.: Крехівський Апостол. Український переклад цілого Апостола й Апокаліпси з XVI в. 109
Брик, Ів.: Памятки по Т. Шевченкови в родині Ускових (з 2-ма портретами) . . . 46
Гнатюк, В.: Український Некрополь. II. (Доповнення і поправки) 112
Голубець, М.: Відкриття середньовічних фресків у вірменському соборі у Львові (з 1 знимкою) 119
Сто літ галицького малярства. 1804-1904 140
Лаврівська поліхромія (з 4 знимками) 187
Гординський, Я.: Нововіднайдені українські драматичні твори кін. XVII ст. . . 94
Дорошенко, В.: Огляд літератури по Шевченкознавству за 1914—24 рр. . . 72
Дорошенко, Д.: Український Некрополь. III. (Доповнення і поправки) 112
Заїкин, В.: Харківський університет. Його роля в історії культурного й громадського життя на Україні. В 120-ті роковини заснування 25
Харківська науково-дослідча катедра історії України. Огляд її діяльности в 1922—1924 рр. 33
Зайцев, П.: Наш довг перед Шевченком 39
Два вандалізми (До історії двох провізоричних памятників Шевченкові) . . . 64
Kostomaroviana 95
Залозецький, В.: Значіння історії українського мистецтва 117
Малярство Закарпат. України (XIV—XIX ст.) (з 7 знимками) 131
Дві історії українського мистецтва . . 163
З новійшої літератури по історії української архитектури 177
Карпович, В.: Старий Львів: Церкви.
I. Неіснуючі 15
II. На території княжого городу:
1. Княжа церква св. Миколая (з 1 знимкою) 88
2. Монастирська церква св. Онуфрія (з 2 знимками) 89
3. Церква св. Пятниць (з 1 знимкою) 106
Кониський, Ол.: Двадцяті роковини Т. Шевченка у Київі (1881). Недруковані спомини 60
Кордт, В.: Лист II. Орлика до англійського короля з 20.XII. 1720 р. 201
Кревецький, Ів.: Королівство Галичина і Володимирія. 1772—1918: I. 1772 . . 19
Памятки по Т. Шевченкови у Львові (з 3 знимками) 42
Перед 10-тими роковинами смерти І. Франка 113
Крип'якевич, Ів.: Екслібріс на Україні в XVII—XVIII вв. (з 1 знимкою) . . . 17
Микола Костомарів (В 40 роковини смерти) 92
До історії української декорації і різьби.
I. Божий гріб і вертеп у Львові в XVII і XVIII вв. 202
II. Українські деревляні хрести XVII ст. 203
Линиський, В.: Український Некрополь. IV. (Доповнення) 113
Людкевич, Ст.: Дмитро Бортнянський. В соті роковини його смерти (з 1 портр.) 184
Бібліографія а) творів і б) критичних оглядів та заміток про життя і творчість Бортнянського 186
Німчук, Ів.: Українські памятки і традиції у Відні (XIII—XX ст.).
I. Галицький князь Роман Данилович на престолі Австрії 104
II. Українські могили у Відні 192
Обідний, Мих.: Графіка українських грошових знаків 198
Огієнко, Ів.: Довкола намогильного каміня Ів. Хведоровича 29
Вивчення мови Шевченкових творів . 64
Молитовник кн. Володимира Великого 999 р. (з 7 знимками) 81

elib.nplu.org

Пещанський, В.: Техніка мальовил Вірменського Собору у Львові: Лист до Редакції 126
Січинський, В.: Повстання та еволюція форм трехдільного заложення української церкви XII—XVIII ст. (з 15 планами) . 127
Кость Широцький (Спомини з нагоди шестих роковин смерти) 157
Нові видання по українському мистецтву (1920—1925) 178
Лист до Редакції 181
Студинський, К.: Ілюстрований »Кобзар« Т. Шевченка з 1844 р. (з 15 знимками) 52
Два Шевченкові концерти з 1869 р. Сучасні ґльосси 66
Чарнецький, Ст.: Перед 60-ти роками. Перша гостина українського народнього театру Тов. »Руська Бесіда« в Перемишлі 30
»Назар Стодоля« на галицькій сцені (1864—1920) 69
Холодний, П.: Техніка мальовил Вірменського Собору у Львові. Лист до Редакції 126
Образ Воздвиження Хреста з церкви с. Стихова біля Львова (з 4 знимками) . 154
Франко, Ів.: Відгуки грецької і латинської літератури в українськім письменстві. Від найдавнійших часів аж по кін. XVIII ст. З паперів Ів. Франка 10
Хроніка 96, 159, 204
Бібліографія:
I. Оцінки і звіти . . 35, 97, 114, 166, 207
II. Нові книжки 115, 213
Заява Управи Бібліотеки Наук. Т-ва ім. Шевченка в справі знищених у 1914/1915 роках матеріялів Етноґрафічної Комісії та переписки секретаря Н. Т. ім. Ш. . . 213

ІЛЮСТРАЦІЇ.

Молитовник Кн. Володимира В. 999 р.: 1) початкова сторінка новознайденої книжки (на ст. 1 окладки ч. V і на ст. 82); 2) св. Іоан Золотоустий, під ним напис (83); 3) напис на л. 7 про писця книги Саву (84); 4) напис на л. 10 про епископа Іоакима (84); 5) напис на л. 14 б — поминання кн. Володимира та його семї (84); 6) напис на л. 51 про те, що кн. Володимир дарує книжку стрієві своїому Добрині (85).

Анна Ярославна — королева Франциї: 1) портрет (з »Histoire de France« par Mezeray, Paris 1643, v. I) (на ст. 1 окладки ч. VI і на ст. 100); 2) портрет (з венецької ґравюри кін. XVIII—поч. XIX ст.) (102); 3) власноручний підпис (на ст. 1 окладки ч. VI і на ст. 100); 4) ґерб (з »Claude Paradin. Alliances genealogiques des rois de France«, Lyon, 1561) (103).

Старий Львів: Церкви: 1) Княжа церква св. Миколая (88); 2) монастирська церква св. Онуфрія (90); 3) дзвінниця церкви св. Онуфрія і монастир оо. Василіян (91); 4) церква св. Пятниць (107).

Старе українське малярство:

I. Середньовічні фрески у Львові: фрески Вірменського Собору у Львові (на ст. 1 окладки чч. VII—X):

II. Малярство Закарпатської України (XIV—XIX ст.): 1) фрески в замковій каплиці в Горянах, 2 пол. XIV ст. (132); 2) Одигитрія, ікона з церкви в Калинах, кін. XVI ст. (135); 3) ікона з Евангелистами з Обляшки, пол. XVII ст. (136); 4) Богородиця з іконостасу в Бистрім к. Свалияви, XVIII ст. (137); 5) Христос Вседержитель намісна ікона з Бистрого к. Свалияви, XVIII ст. (138); 6) Богородиця, намісна ікона з іконостасу в Калинах, пол. XVIII ст. (139); 7) Богородиця, намісна ікона з іконостасу в Ардівци, руки Мих Маньковича з 1832 р. (139).

III. Лаврівська поліхромія: 1) монастирська церква в Лаврові (188); 2) реконструкція первісного поземого пляну мон. церкви в Лаврові (188): 3) фраґмент фрескової картини »Собора Богородиці« в мон. церкві в Лаврові (191): 4) схема орнаментального пояса в мон. церкві в Лаврові (192).

IV. Образ Воздвиження Хреста з церкви с. Стихова б. Львова: 1) Образ Воздвиження Хреста в цілости (154); 2) ліва ґрупа образу (156): 3) права ґрупа образу (156); 4) співці на хорах (157).

Еволюція форм трехдільного заложення української церкви XII—XVIII ст.: 1—15) Схематичні пляни українських трехдільних церков XII—XVIII ст. (1—5 камяних, 6—15 деревляних церков) (129).

Екслібріс на Україні: Український екслібріс з Закарпаття з кін. XVIII ст. (18).

Д. Бортнянський: портрет (183).

Т. Шевченко: 1) портрет рис. М. С. Башилова, з невиданого ілюстр. »Кобзаря« з 1844 р. (на ст. 1 окладки чч. III—IV); 2) автоґраф Шевченка [»Ой по горі романъ цвите«] (42); 3) автоґраф Шевченка [»Ой маю маю я оченята«] (43) 4) рисунок Шевченка [»Вітеръ гуде — трава шумить«] (44); 5—6) заголовні листи невиданого ілюстрованого »Кобзаря« з 1844 р., рис. М. Башилова (52—53); 7—18) ілюстрації Башилова і Бальмена до невиданого ілюстр. »Кобзаря« з 1844 р. (45, 51, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 63, 80); 19—20) портрети Іраклія Ол. Ускова, коменданта Новопетровської кріпости, і його дружини Агати (46—47).

Старі ініціяли (1, 10, 15, 17, 19, 25, 81, 88, 92, 99, 104, 106, 117, 119, 127, 131, 140, 184, 187, 192, 198).

Старі кінцівки (на 1 ст. окладки чч. I—II 116, 181, і на ст. 1 та 4 окладки чч. XI—XII).

Видає: **Наукове Т-во ім. Шевченка (Бібліотека і Музей) у Львові.** Відповідає за редакцію: **Ів. Кревецький.**

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка.

elib.nplu.org

elib.org